

Lärarhandledning | Mellanstadiet

Studielåda om skånska medeltidsborgar

Studielådan har tagits fram i samarbete mellan Riksantikvarieämbetet Glimmingehus och Regionmuseet Skåne.

Idé: Fredrik Nihlén/Glimmingehus, Helén Lilja och Malin Liedberg/Regionmuseet Skåne.

Text: Fredrik Nihlén och Helén Lilja.

Illustrationer och borgkartor: Rebecca Olsson/Regionmuseet Skåne.

Föremålsteckningar: Helén Lilja/Regionmuseet Skåne.

Formgivning: Helena Duveborg.

Upphovsrätt om inget annat anges enligt Creative Commons licens CC BY, erkännande 4.0. Sverige,
<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>

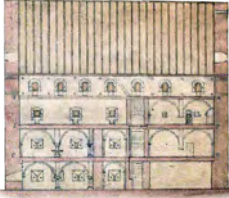
Innehåll

Sidan 5–6	Välkommen till studielådan om skånska medeltidsborgar Varför medeltidsborgar? 5 Vad kan du göra med lådan? 6 Praktiska instruktioner 6
Sidan 7–13	Medeltida borgar – fördjupningstext för lärare Skånska medeltidsborgar 7 Vem ägde borgarna? 7 Varför byggdes borgarna? 8 Vad avgjorde borgarnas placering? 9 Hur såg borgarna ut på medeltiden? 9 Borgens invånare – ett samhälle i miniatyr 12 Kvinnorna och borgarna 12 Vad finns det för källmaterial om borgar? 13
Sidan 14	Var ligger er närmaste medeltidsborg?
Sidan 15	Borgkarta
Sidan 16–25	De fyra borgarna – fördjupningstext för eleverna Glimmingehus – skrytbygget på Österlen 17 Kärnan, Helsingborgs slott – riksborgen vid Öresund 19 Lillö – adelsmakt vid vattenväg 21 Lindholmen – en kung bland borgar 23
Sidan 26–30	Beskrivning av trämodellerna Kärntorn 25 Stenhus 25 Tegelhus 25 Ladugård & stall 27 Hus (tre stycken) 27 Kvarn 27 Smedja 28 Kyrka 28 Gård 1 – slättgård 29 Kärntorn 25 Gård 2 – skogsgård 29
Sidan 31–36	Rollkorten Ja- eller nej-frågor till rollkorten 31 Generella svar till frågorna 32
Sidan 37–40	Föremålen i lådan Beskrivning av föremål och repliker 37
Sidan 41–42	Tygprover
Sidan 43	Fyra borgar – tryckta vepor
Sidan 44–45	Ordlista
Sidan 46	Bok
Sidan 47	Mer om medeltiden och medeltida borgar Litteratur 46 Korta filmer 46 Länkar 46

Arkeologiska undersökningar 2007 och 2010 visade att Åhus medeltida borg kan ha varit betydligt större och äldre än vad man tidigare hade trott. Foto: Regionmuseet Skåne.

Välkommen till studielådan om skånska medeltidsborgar

Välkommen in i medeltidsborgarnas spännande värld! Det är svårt att inte lockas eller fascineras av borgarnas intressanta historia. Vi som har tagit fram denna studielåda brinner verkligen för borgar. Vi har fått möjlighet att ta del av deras historia, både genom egna efterforskningar och vid arkeologiska utgrävningar. Vi har också förmedlat borgarnas historia genom guidade turer, utställningar och skolprogram av olika slag. Vår erfarenhet är att borgarna skapar nyfikenhet och fungerar som en utmärkt ingång till vardagslivet under medeltiden.

Runt omkring i Skåne har det funnits åtskilliga borgar. De flesta är borta sedan länge, men spåren finns kvar som ruiner och rester under mark. Ingenting går upp mot att ge sig ut i landskapet och leta efter spår av borgar!

Varför medeltidsborgar?

Borgarna sätter igång fantasin! Föreställ dig dramatiska borgbelägringar, festligheter som bröllop, politiska möten och tornerspel. Bilder av hur livet kunde se ut till vardags kan också målas upp. Tänk på smeden som smider hästskor i borgsmedjan, pigan som värmer upp badvatten till borgfrun, tvätterskorna som tvättar borgens linnedukar, drängen som rensar ogräs i borgträdgården eller stenhuggaren som hugger sten till borgbygget. Frågorna som eleverna kan

ställa är givetvis många. Hur var det att leva i en medeltida borg? Hur såg livet ut? Hur höga var tornen och hur tjocka var murarna? Vem bodde där? Fanns det barn där? Har borgen anfallits och hur gick detta till? Varför ligger borgarna där de ligger?

Går det att svara på alla dessa frågor? Ja, till viss del. Det har genom åren forskats en hel del kring de skånska medeltidsborgarna. Åtskilliga borgar har grävts ut arkeologiskt och många spännande uppgifter om borgarnas vardagsliv gömmer sig i gamla skrifter från medeltiden. Med utgångspunkt från borgarna kan man inte bara studera riddare, rustning och vapen utan också medeltidens samhälle, vardagsliv, ekonomi, livsvillkor och byggnadstekniker. Av dessa anledningar menar vi att

Om studielådan

Denna studielåda är skapad i samarbete mellan Regionmuseet Skåne och Glimmingehus/ Riksantikvarieämbetet. Vi hoppas att borglådans innehåll kan ge dig inspiration, ny kunskap och en trevlig och upplevelserik stund tillsammans med dina elever.

Hela handledningen, rollkort, beskrivning av modeller och föremål, fördjupningstexter och ordlista finns att ladda ner digitalt från Glimmingehus hemsida, Regionmuseets hemsida och från AV Media Skåne. Det gör det möjligt för dig och eleverna att arbeta vidare med borgarna även efter att ni lämnat tillbaka lådan.

medeltidsborgarna utgör en intressant och relevant resurs i skolans undervisning.

Med hjälp av studielådan vill vi tillgängliggöra denna fantastiska resurs. Studielådans innehåll har valts ut för att fungera som en konkretisering av historieämnet, i samband med att ni läser om medeltiden i skolan.

Vad kan du göra med lådan?

Vi har fyllt studielådan med en rad olika saker och innehåll för att ge dig och din klass möjligheter att ta del av livsvillkoren för barn, kvinnor och män i en medeltida borg. I studielådan sätter vi in de skånska medeltidsborgarna i ett ekonomiskt och socialt sammanhang, på ett

konkret och handgripligt sätt. Innehållet ger också möjligheter till att göra jämförelser mellan nu och då. I lådan finns exempelvis rollkort och frågor till rollkorten, som kan utgöra underlag för att diskutera makt och rättigheter på medeltiden och idag. Som en liten bonus lyfter vi dessutom fram Skånes danska historia. En del av materialet är riktat direkt till eleverna (rollkorten, ordlistan, veporna och fördjupningstexterna till dessa). Annat kan användas av både lärare och elever (beskrivning av modeller och föremål). Tips och förslag finns i lärarhandledningen, men du väljer givetvis själv hur du använder innehållet och i vilken omfattning.

Praktiska instruktioner

I studielådan hittar du vepor med information om medeltidsborgar från Skåne, modeller, frågor, rollkort och borgkarta. Lådan innehåller också originalföremål och kopior av arkeologiska fynd. Ni får gärna hålla och ta på dessa, men föremålen ska behandlas med försiktighet.

Innan lådan skickas tillbaka till AV Media Skåne ber vi dig, som har använt lådan, kontrollera att alla föremål finns med. Om något har gått sönder eller saknas, skriv ner det på lappen som finns i plastfickan på lådans lock.

Medeltida borgar

– fördjupningstext för lärare

Medeltiden är känd för många olika företeelser, som exempelvis urbaniseringen, kyrkobyggandet, riddarna, pesten och korstågen. En annan sak är byggandet av borgar. Med borgar menar vi först och främst stora gårdar som varit försedda med försvarsanläggningar av olika slag. Det rör sig exempelvis om gårdar med murar, torn, vallgravar, vallar och palissader i olika kombinationer.

En del av borgarna var ganska beskedliga och bestod endast av vallgrav, palissad och några enklare trähus. Andra har varit betydligt mer imponerande med ringmurar, palatsbyggnader, torn och porthus av sten och tegel. Många medeltidsborgar har förmodligen bara existerat under korta perioder, medan andra har funnits under många hundra år.

Skånska medeltidsborgar

Under medeltiden har det funnits gott om borgar i Skåne. Exakt hur många känner vi inte till, men det kan mycket väl ha rört sig om närmare hundra stycken eller fler. Till detta kan också räknas ytterligare borgar från järnålder och renässans. De flesta medeltidsborgarna i Skåne finns endast kvar som fornlämningar under mark, andra som ruiner och några som delar av fortfarande stående slott och byggnader.

I studielådan lyfter vi fram fyra stycken skånska borgar – Glimmingehus, Lillöhus, Lindholmen och Helsingborgs slott. De är exempel på olika typer av borgar. De är också exempel på hur olika borgarna kan te sig idag, från att vara i det närmaste helt dolda till att vara ytterst välbevarade.

Vem ägde borgarna?

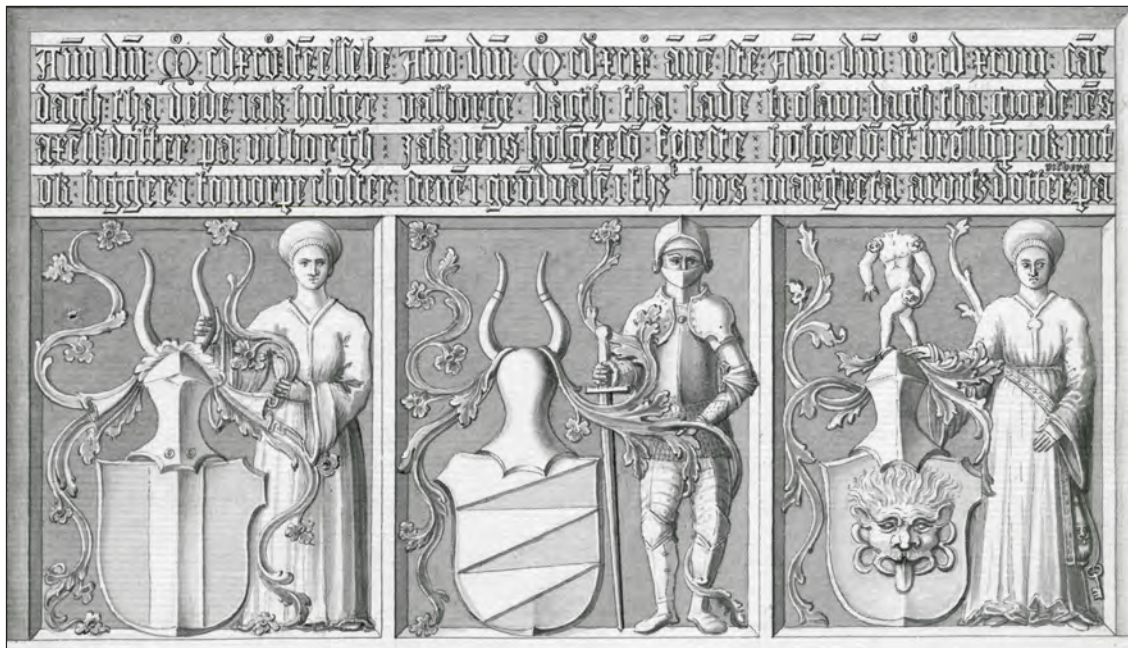
De medeltida borgarna i Skåne ägdes och byggdes av kungamakten, adeln och kyrkan.

Lindholmen och Helsingborgs slott är exempel på danska kungaborgar. På uppdrag av kungen försvarades och administrerades dessa riksborgar och tillhörande län av så kallade länsherrar. Även om Lindholmen och Helsingborg var kungaborgar i det danska riket så

Medeltida borgar i östra Danmark. Även Visborg på Gotland och biskopsborgen Kuressaare i nuvarande Estland var danska. Illustration: Rebecca Olsson, Regionmuseet Skåne.

kontrollerades de tidvis av både svenskar och tyskar. Riksborgarna utgjorde nämligen viktiga spelpjäser i krigen och den ständiga maktkamp som pågick i Norden mellan Danmark, Sverige, Norge och den tyska Hansan.

Minnessten över ingången till borgen på Glimmingehus föreställande släktvapen tillhörande Holmgerd Axelsdatter (Brahe), Jens Holgersen (Ulfstand) och Margareta Arvidsdotter (Trolle). Avtecknad av C. G. G. Hilffeling 1777, Hendes Majestæt Dronningens Håndbibliotek, Kongernes Samling, København, PD.

Glimmingehus och Lillö ägdes däremot av adeln. Under medeltiden höll representanter från släkterna Ulfstand, Rosensparre, Brahe och Trolle till på Glimmingehus. På Lillö fanns bland annat släkterna Tott, Krognos, Laxmand, Bille och Trolle. När adelsfamiljerna inte var på plats sköttes adelsborgarna av gårdsfogdar.

Ärkebiskopsborgarna i Åhus och Borgeby är exempel på borgar som tillhörde kyrkan. Dessa borgar utgjorde centrum för stora kyrkliga län och administrerades av fogdar, som ofta rekryterades ur lågadeln.

Varför byggdes borgarna?

Borgarnas funktioner var flertaliga – politiska och sociala för att demonstrera makt, men även för att imponera och markera social status.

Riksborgarna utgjorde starka fästen för de danska kungarna i Skåne. De användes som administrativa centrum för de kungliga länen, där man samlade in och förvarade skatter och avgifter från bönderna. De användes också för kontroll över folk och områden, och till försvar mot bondeuppror och anfallande

fiendehärar. De kunde också användas som bas för anfall mot andra fientliga riken. Riksborgarna fungerade dessutom som bostad för kungen och drottningen när de reste runt i sitt kungarike.

De privata borgarna, som ägdes av adeln, byggdes också av flera orsaker. De användes exempelvis som ett skydd mot upproriska bönder och härjande rövarband. Här kunde man skydda stora förråd och värdesaker, som textilier, pengar, smycken och inredningsdetaljer. Framför allt fungerade adelsborgarna som sätesgårdar för adelsfamiljerna, och de inreddes med ståndsmässiga praktbostäder. På dessa huvudsäten hade adeln sina viktigaste bostäder och de användes som administrativa centrum för deras godsegendomar.

Orsaken till att kyrkan byggde borgar var framför allt den danska inrikespolitiken. Ärkebiskoparna i Danmark låg nämligen, av och till, i politisk konflikt med den danska kungamakten. Borgarna användes också som centrum i de olika kyrkliga länen och som skydd och lagring av kyrkans insamlade skatter och avgifter.

Vad avgjorde borgarnas placering?

Den danska riksborgen Lindholmen fick troligtvis sin placering för att kunna stärka kungamaktens position och inflytande inom ett område där det fanns gott om privata adelsgods. Tillgången till skog och jaktmark kan också ha bidragit till placeringen. Både kungligheter och adel bedrev nämligen omfattande nöjesjakt under medeltiden. Helsingborgs slott var försvarsmässigt bra placerad uppe på en hög landborg omgiven av djupa raviner. Den hade också strategisk placering vid Öresunds smalaste del där handel och båttrafik kunde bevakas.

Adelsborgarna placerades gärna inom rika jordbruksbygder där det fanns gott om tillgång till åkrar och ängsmark. Borgarna förlades dessutom ofta i anslutning till utmarker där det fanns betesmarker för adelns kreatur och hästar. Borgarna låg också gärna i anslutning till sjöar och vattendrag, vilket underlättade för försvar och gav tillgång till fisk.

Hur såg borgarna ut på medeltiden?

Borgarnas utseende varierade över tid och beroende på deras funktioner. För en riksborg var försvarsfunktionen viktig, medan bostäderna och bekvämligheten hade större betydelse för en adelsborg. Borgarna omgavs ofta av palissader, vallgravar och ibland ringmurar. Till en borg hörde också torn, porthus och andra byggnader. Det fanns ofta en större byggnad som innehöll en stor sal för möten och festligheter. Till nästan alla borgar hörde det också en vindbrygga, som kunde hissas upp om fienden kom. Slutligen ska också nämnas borgens ekonomidel, där det ingick stall och ladugård och som låg innanför murarna eller i närområdet till borgen.

Vid slutet av medeltiden blev det populärt inom adeln i Norden att bygga så kallade fasta hus. I dessa stenhus samlades en rad olika funktioner. Här fanns förråd, bostäder, kök, festlokaler, personalutrymmen och försvar.

Helsingborgs slott vid slutet av medeltiden. Idag finns bara det höga kärntornet kvar.
Illustration; Rebecca Olsson, Regionmuseet Skåne.

Borgarna har byggts av en rad olika material och byggnadstekniker. Många har varit utformade som träborgar, med träpalissader och trähus, medan andra var byggda i tegel och sten. Virket till borgarna har ofta tagits från lokala skogar, men ibland köptes det från helt andra platser med större tillgång till skog. På samma vis nyttjades ofta lokal sten från närliggande stenbrott. I Kärnan i Helsingborg ingår det exempelvis nordvästskånsk sandsten och på Glimmingehus nyttjades närliggande stenbrott vid bygget. Ibland har man dock hämtat sten på lite längre avstånd. I stenhuset på Glimmingehus ingår det exempelvis tonvis med kalksten från Gotland.

Många borgar byggdes också av tegel, som Kärnan i Helsingborg. På Glimmingehus och Lillö användes tegel till takvalv, spisar och rökkanaler. Oftast tillverkades teglet i närområdet. I alla borgar ingick mindre hus och ekonomibyggnader av knuttimmer, skiftesverk och korsvirke. Av brandsäkerhetsskäl var borgens byggnader ofta försedda med taktegel, men andra material såsom torv, bly, halm och trä har också förekommit. Vid borgbygge behövdes också murbruk, fönsterglas, järnbeslag och spik.

Borgens invånare – ett samhälle i miniatyr

Borginvånarna bestod framför allt av ägarfamiljen eller länsherrefamiljen och en tillhörande arbetsstyrka. I arbetsstyrkan ingick hantverkare, arbetare och tjänare av olika slag. Även de anställdas familjemedlemmar utförde arbete på borgen. Till detta ska också läggas bönder och hantverkare från närliggande städer och byar som utförde tillfälliga arbetsuppgifter. Bland de anställda ingick givetvis också väpnare, riddare och skyttar, alltså borgens soldater. Även dessa varierade en hel del i antal, från fem till tio personer upp till flera hundra i samband med krig och belägringar.

För att en borg skulle fungera ekonomiskt behövdes en rad underliggande bönder. Bönderna bodde på närliggande gårdar och betalade arrende och andra avgifter till borgens ägare. Bönderna fick också utföra viss typ av dagsverke, vilket bland annat innebar att de fick hjälpa till med borgens jordbruk och byggverksamhet.

De som arbetade på de medeltida adelsborgarna var ofta av lokalt ursprung och bodde i anslutning till borgen eller på närliggande gårdar.

Borgen Guédelon, vid Treigny i Frankrike, är ett experiment i stor skala. Borgen byggs med medeltida tekniker och material. Projektet har pågått sedan år 1997. Kunskaper från bygget av Guédelon används vid återuppbyggandet av Notre-Dame. Foto: Jimmy Juhlin-Alftberg.

Medeltida arbete på en kalkmålning i Rinkaby kyrka. Säden körs hem från åkern. Far står på vagnen och mor lyfter upp nekarna till honom. Foto: Evelyn Thomasson/Regionmuseet Skåne.

Lite annorlunda kunde det dock se ut när det gäller de kungliga länsborgarna, såsom Lindholmen och Helsingborgs slott. Där var det inte ovanligt med personal som hade utländskt ursprung. Många specialistyrken, såsom fogdar, soldater och hantverkare, utfördes exempelvis av inkallade tyskar. Under vissa perioder, när de skånska länsslotten låg under tyskt eller svenskt styre, var säkert det tyska och svenska inslaget betydande.

Till invånarna i en borg kan också räknas gäster och släktingar till ägarfamiljen. Antalet har varierat beroende på borgens storlek och betydelse. Händelser som bröllop, politiska möten och andra tillställningar har också påverkat antalet.

På de mindre borgarna kunde invånarantalet vara ganska låga, men på de stora privatborgarna kan enbart själva arbetsstyrkan ha bestått av upp till 30 till 50 personer, plus de anställdas familjemedlemmar. På länsborgarna kan invånarantalet ha varit ytterligare lite högre. Borgens invånare hade dessutom starka länkar och kontakter med präster, munkar, nunnor köpmän och hantverkare i närliggande kyrkor, kloster och städer.

Med detta antal och denna variation av människor kan en större borg ses som en miniatyr av det medeltida samhället. Här fanns kvinnor, män och barn från samhällets alla sociala skikt. Borgen fungerade som ett lokalt maktcentrum, ett nav som allt närliggande vardagsliv kretsade runt.

Kvinnorna och borgarna

I historieskrivningen kring borgarna är det oftast adelsmän, biskopar och kungar som kommit i fokus, men självklart har även kvinnorna haft betydelse för de medeltida borgarna. Om någon av de medeltida borgarna i Skåne uppförts på initiativ av kvinnor är svårt att avgöra, då källmaterialet är magert för denna period. Däremot finns det flera exempel på adelskvinnor som uppförde borgar och slott i Skåne under 1500- och 1600-talet. Beate Hvitfeldt uppförde renässansslotten på Mölleröd och Svenstorp, och Görvel Fadersdotter Sparre slottet på Torup. Vidare uppförde Karen Geed en renässansborg på Rössjöholm.

Det finns en del nordiska exempel på att adelskvinnor, i frånvaro av sina män eller som änkor, skötte om och administrerade borgar och deras tillhörande gods. Det finns också ett antal nordiska uppgifter om att både adelskvinnor och drottningar organiserat borgarnas försvar i samband med anfall och belägringar.

En drottning som spelade en stor roll för borgarna under 1300-talet var unionsdrottning Margareta. För henne utgjorde riksborgarna i Skåne självklara maktmedel i storpolitiken, i samband med krig, stormöten och förhandlingar. Bland annat belägrade hon och tog över den adliga borgen Turestorpsö. Margareta skapade också ett nytt kungligt län i sydöstra Skåne med borgen Gladsax som centrum. Dessutom var det under drottning Margaretas tid som det infördes ett borgbyggarförbud i Danmark. Det rörde sig om ett förbud mot att uppföra privata borgar. Det hela grundade sig i en rädsla för att adeln, med hjälp av sina borgar, skulle få en för stor makt gentemot kungamakten.

Längre ner i samhällsskikten spelade kvinnorna en stor roll för att vardagslivet skulle fungera, och många viktiga yrken var förbehållna kvinnor – tvätterskor, spinnerskor, mjölkdejour och pigor av olika slag. Men den formella makten i samhället låg hos männen och därför är kvinnorna betydligt mindre synliga i det bevarade skriftliga källmaterialet.

Drottning Margaretas l: s grav i Roskilde domkyrka.
Bild: Nationalmuseet, Köpenhamn, PD.

Under medeltiden användes ringbrynja som skydd i strid. Brynjefynd från vallgraven på Glimmingehus.
Foto: Annica Ewing, SHM.

Vad finns det för källmaterial om borgar?

Det finns en rad olika källmaterial som kan användas om man vill veta hur borgarna såg ut och hur vardagslivet gestaltade sig på dem. Den viktigaste källan utgörs av borgen själv, men i de flesta fall återstår endast ruiner eller rester under mark. Kartor, teckningar och andra

avbildningar från äldre tider kan ge ledtrådar. Bevarade skriftliga källor kan också vara till stor hjälp. Det kan handla om brev, inventarieförteckningar, medeltida historieböcker och räkenskaper. Genom arkeologiska utgrävningar kan man också skapa nya källor, såsom fynd och nyupptäckta byggnadsrester.

Originalpergament av ett medeltida brev från 1484. En av ägarna till Glimmingehus omtalas här: "Holger Henriksson i Glimminge". Foto Riksarkivet, PD.

Teckningar av fynd från en arkeologisk undersökning av Lillö borg; en nyckel, en gryta av keramik och en hästsko. De flesta fynden hittades i vallgraven, som hade använts som soptunna. Teckningar: Regionmuseet Skåne.

Var ligger er närmaste medeltidsborg?

Gör ett besök på en borg i skolans närhet! Som du kan se på studielådans borgkarta har det funnits gott om borgar under medeltiden i Östdanmark. Kanske har det funnits en borg i närheten av skolan.

För att hitta den närmaste borgen kan du titta i Anders Ödmans bok: *Borgar i Skåne: Guide till historiska platser*. Boken ligger i studielådan. Här finns en karta och en lista över de flesta av Skånes borgar.

Du kan också ta hjälp av Riksantikvarieämbetets söktjänst "Fornsök"
<https://app.raa.se/open/fornsok/>

Sök på geografiskt område och filtrera på kategori *Befästningsanläggningar* och lämningstyp *Borg*.

Besök gärna borgplatsen om det är praktiskt möjligt. De medeltida borgarna ligger ofta på vackra platser i landskapet.

Vittsjöborg markerad på karta från Riksantikvarieämbetets söktjänst Fornsök. Karta: © Lantmäteriet.

Borgkarta

En av veporna i studielådan är en borgkarta. Den är gjord för att hängas upp i klassrummet. Här kan klassen ta del av var borgarna fanns i det danska rikets östra del (Skåne, Halland, Blekinge och Bornholm).

Syftet med kartan är att visa var borgarna fanns, hur många de var och att visa att Skåne utgjorde en del av det medeltida Danmark. Vi har markerat borgar där det finns belägg för olika typer av försvarsanläggningar som med

varierad säkerhet kan dateras till medeltiden. Järnålderns fornborgar har vi inte tagit med och inte heller de yngre renässansslotten.

Det är ingen tillfällighet var borgarna har legat i Skåne. Gemensamt för många borgar är exempelvis att de har legat i områden som hade ett betydande överskott av tamdjur, säd eller järn.

Har det funnits någon borg i närheten av er skola?

De fyra borgarna

– fördjupningstext till eleverna

1. Glimmingehus – skrytbygget på Österlen
2. Kärnan, Helsingborgs slott – riksborgen vid Öresund
3. Lillö – adelsmakt vid vattenväg
4. Lindholmen – en kung bland borgar

Illustration: Rebecca Olsson, Regionmuseet Skåne.

Fördjupningstexterna är tänkta att komplettera veporna med de fyra borgarna. Eleverna kan få i uppgift att fördjupa sig i var sin borg och sedan redovisa för klassen. I texterna lyfter vi fram några personer med koppling till borgarna. Texterna innehåller även frågor eller uppgifter som eleverna kan ta sig an. Hur räddade Nils Glimmingehus? Hur ser man att Magdalena var en from kvinna? Vad betyder dendrokronologi, och skulle borgen få plats på skolgården?

Hur var livet vid de skånska borgarna? Kan vi föreställa oss husen, människorna, djuren, ljuden, lukterna, lyxen och eländet? Biosfärkontoret naturum Vattenriket i Kristianstad har gjort ett försök att med en animerad film ge Lillö borg liv. Länk till filmen finns på sidan 47.

Glimmingehus

– skrytbygget på Österlen

Illustration: Rebecca Olsson, Regionmuseet Skåne.

Glimmingehus ligger på den skånska slätten i söder. Borgens medeltida stenhus har bevarats nästan orört sedan det byggdes 1499–1505. Även vallgraven finns kvar.

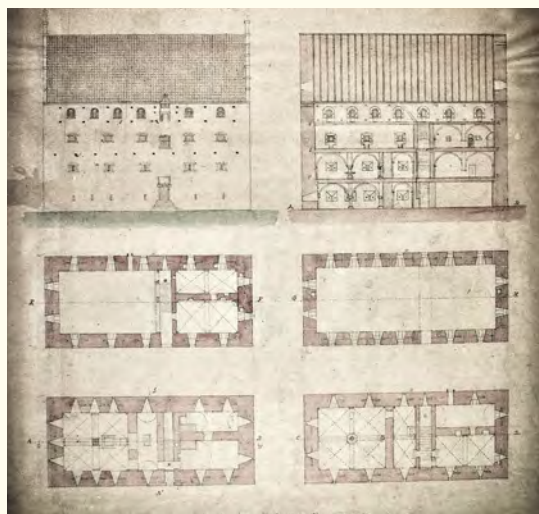
Det var Margareta Arvidsdotter Trolle och hennes man, riddaren Jens Holgersen Ulfstand, som lät bygga stenhuset. Glimminge, som platsen kallades, ägdes av Jens släkt. Margaretas familj ägde Lillö i norra Skåne. Glimminge stenhus byggdes nästan som en kopia av Lillö stenhus.

Stenhuset är byggt av sten från trakten, men alla fint huggna stenar kring fönster, i portar och trappor kommer från Gotland. 250 ton sten fraktades från gotländska stenbrott till Glimmingehus.

Att stenen hämtades från Gotland var inte så konstigt. Gotländsk kalksten är bra att använda till bygge och till skulpturer, och dessutom var Jens Holgersen länsman över Gotland. Han skötte ön på uppdrag av den danske kungen. Gotland hörde till Danmark vid denna tid.

Margareta och Jens anlidade den tyske stenhuggarmästaren Adam van Düren. Den som ville skryta med sin rikedom och visa upp det senaste inom byggnadskonst och skulptur, den anlidade Adam van Düren. Han gjorde arbeten i Linköpings domkyrka och slott, Storkyrkan i Stockholm, Köpenhamns slott, domkyrkan i Lund och många fler byggnader i Sverige, Danmark och Tyskland.

Den 16 januari år 1519 höll Margareta och Jens en storslagen fest på Stora Glimminge. Då gifte sig två av deras döttrar, Sidsel och Beate.

Nils Månsson Mandelgrens ritningar av Glimmingehus från 1865. Folklivsarkivet i Lund, PD.

Glimmingehus. Foto: Peter Eskilsson.

Illustration från Selma Lagerlöfs bok Nils Holgerssons underbara resa genom Sverige. Bild: John Bauer, PD.

Stentavla över ingången till Glimmingehus. Figurerna med släktvapen föreställer, från vänster, Holmgerd Axelsdatter Brahe, Jens Holgersen Ulfstand och Margareta Arvidsdotter Trolle. Bild: Hilfeling 1777, Hendes Majestaet Dronningens Håndbibliotek, Kongernes Samling, Köpenhamn. PD.

Sidsel gifte sig med riksrådet Knud Pedersen Gyldenstjerne. När han dog ärvde Sidsel hans arbete som länsman. Hon skötte utrustning av armén, utskrivning av soldater, drev in skatter och såg till att vägar och broar lagades. Som änka hade hon rättigheter som en gift kvinna inte hade. Hon fick själv föra sin talan och göra affärer.

Sidsel bodde för det mesta på borgen Ljungby i nordöstra Skåne, men hon var även en del vid

det kungliga slottet i Köpenhamn. Där fick hon det ärofyllda uppdraget att sy skjortor och underkläder åt kungen.

Glimmingehus användes bara som bostad i knappt hundra år. Sedan var huset för omodernt. På 1700-talet började borgen användas som magasin för säd.

Under 1900-talet grävdes vallgraven ut. Den hade genom åren fyllts igen med skräp och jord. Arkeologerna hittade många fynd, mest trasiga vardagsföremål, som bara slängts ner i vallgraven. Men de hittade också spansk keramik och fint glas, sådant som bara de riktigt rika kunde skaffa sig.

Vid senare undersökningar har arkeologerna hittat spår efter äldre hus. Det fanns alltså redan något på platsen när Margareta och Jens bestämde sig för att bygga det stora stenhuset.

Glimmingehus finns med i Selma Lagerlöfs bok "Nils Holgersson underbara resa genom Sverige". Boken är skriven som en lärobok i geografi för elever i din ålder. Låna boken, leta upp kapitlet om Glimmingehus. Hur lyckades Tummetott få bort grårättorna från borgen?

Du hittar en introduktionsfilm om Glimmingehus på Glimmingehus skolsida.

Länk till film om Glimmingehus <https://www.youtube.com/watch?v=6apukztueuM>

Kärnan, Helsingborgs slott

– riksborgen vid Öresund

Illustration: Rebecca Olsson, Regionmuseet Skåne.

Högt över de gamla delarna av staden Helsingborg tronar ett ståtligt torn byggt av tegel. Det är Kärnan, det enda som finns kvar av den stora medeltida borgen Helsingborgs slott. Borgen ligger vid den smalaste delen av Öresund och på andra sidan ligger Kronborg slott, som under medeltiden kallades Krogen. Från Kronborg och Helsingborg kunde de danska kungarna övervaka trafiken i Öresund. Helsingborgs slott var en riksborg, alltså en kunglig borg. Tornet Kärnan byggdes under Erik Menveds tid som kung. Han gifte sig på Helsingborgs slott år 1296, med Ingeborg Magnusdotter.

Ingeborg var dotter till kung Magnus Ladulås och drottning Helvig av Sverige. Det sägs att Ingeborg var mycket omtyckt av folket i Danmark. Kanske tyckte de synd om henne. Hon födde nämligen minst åtta barn, men alla dog vid födseln eller strax därefter. Det berättas att den yngste sonen överlevde födseln, men dog när Ingeborg visade upp honom för folket från sin vagn. Då ska hon ha råkat tappa honom så han föll och bröt nacken. Efter den händelsen lämnade hon livet som drottning och blev nunna i ett kloster.

I kärntornet till Helsingborgs slott, Kärnan, fanns kök och förråd, bostadsrum för vakter och tjänstefolk, våningar till borgfogden och kungen och deras familjer. Det fanns också ett kapell i tornet.

Kärnan är det enda som är kvar av Helsingborgs slott. Den pampiga trappan, som leder upp till kärntornet, byggdes 1899–1903. Foto: Helén Lilja.

Att Kärnan byggdes i början av 1300-talet tog forskarna reda på genom att ta prover från takbjälkar i byggnaden. Metoden kallas dendrokronologi och går

ut på att jämföra årsringar från bjälkar och stockar. Ett bra år växer träden mycket och årsringarna blir breda. Ett år med torka och kyla växer de nästan inte alls och årsringarna blir mycket smala. Forskarna lägger helt enkelt ett pussel av årsringar. De börjar med ett prov med känd ålder och pusslar sig sedan bakåt i tiden.

Ordet "dendrokronologi" kommer av de grekiska orden "dendro" och "chronos". Vad betyder de orden?

Kärnan var inte det första försvarstornet på platsen. Borgen fanns redan på 1100-talet och byggdes om flera gånger. Innan Kärnan byggdes fanns ett runt torn i borgen. Spår efter detta har hittats vid arkeologiska utgrävningar.

Genom arkeologiska utgrävningar och genom bevarade teckningar vet vi att Helsingborgs slott bestod av en ringmur med flera torn. Innanför ringmuren låg många byggnader och mitt i borgen fanns det stora kärntornet. Kärntornet skulle fungera som den säkraste platsen om fiender anföll. Kärnan var dessutom omringad av en extra mur, en så kallad mantelmur.

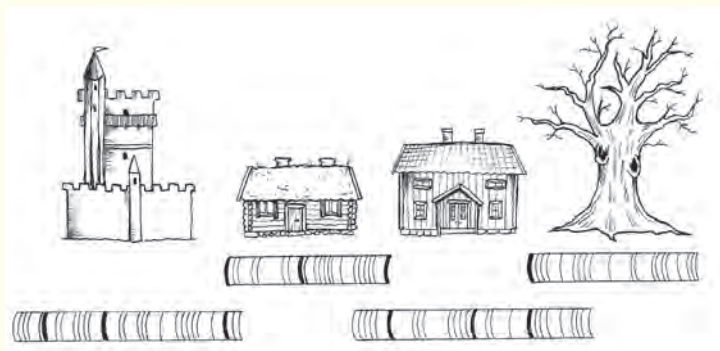
Helsingborgs slott byggdes på kanten av en hög höjd. Nedanför höjden låg staden Helsingborg. Staden var långsmal, klämd mellan den höga branten och stranden mot Öresund. Genom tiderna har sedan stranden fyllts ut och staden växt ut i det som från början var täckt av vatten.

Tågstationen i Helsingborg, Knutpunkten, ligger helt ute i det medeltida Öresund. Det smala sundet mellan Skåne och Själland har blivit ännu smalare sedan medeltiden.

Kung Erik Menved av Danmark. Gravmonument från Sankt Bents kyrka i Ringsted, daterad till 1300-talet. Nationalmuseet, Köpenhamn, PD.

Med hjälp av årsringar kan man datera äldre byggnader. Det kallas för dendrokronologi. Träprover tas först från stående träd. Sedan jämförs årsringarna med årsringar i stockar i en äldre byggnad, och en ännu äldre och en ännu äldre. Genom att jämföra och pussla ihop olika prover går det att arbeta sig bakåt i tiden. Illustration: Rebecca Olsson, Regionmuseet Skåne.

Lillö – adelsmakt vid vattenväg

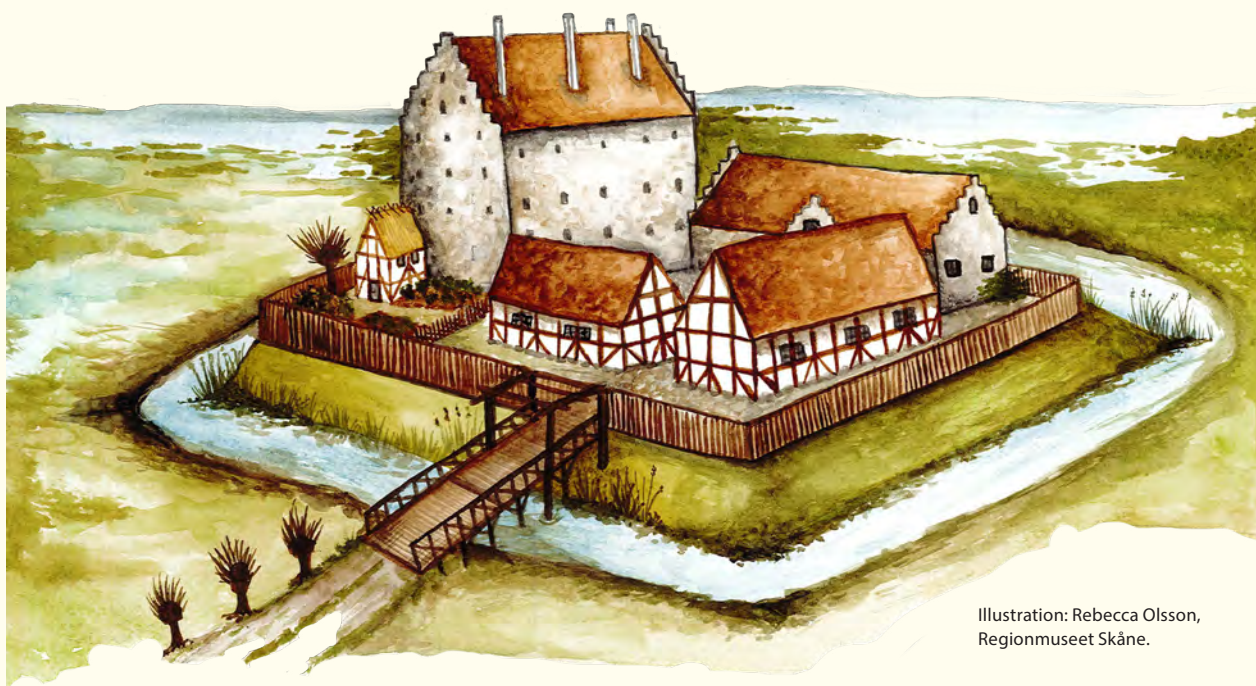

Illustration: Rebecca Olsson, Regionmuseet Skåne.

Lillö borg ligger på en ö i Helgeå i nordöstra Skåne. Borgen har förstörts flera gånger. År 1467 hette ägaren Ivar Axelsson Thott. Han var en av Danmarks mäktigaste män, men han blev ovän med kung Kristian I.

Ivar sade upp sin tro och lydnad mot kung Kristian, och började kapa skepp i Östersjön. Han var alltså en medeltida sjörövare. Det här

gillade inte kungen, och han gav order om att borgen skulle brännas ner. Den brann, men Ivar lät bygga upp den igen.

Lillö var en ståtlig borg med ett högt stenhus, en vallgrav runt hela borgeholmen, och innanför vallgraven ett trästängsel. På borgeholmen fanns åtminstone tre andra hus, men av dem är bara grunderna kvar idag.

Idag finns inte mycket kvar av Lillö borg. Ett tak av röd plåt har lagts över ruinen för att skydda den. Foto: Karin Magntorn, Naturum Vattenriket.

Vid kriget mellan Sverige och Danmark på 1600-talet tecknade militären Erik Dahlberg av Lillö. Därför vet vi väldigt väl hur borgen såg ut innan dess historia definitivt var över. Stenhuset hade byggts till med två runda torn och ett trapphus. Nationalmuseet, PD.

Ivar Axelsson Thott var gift två gånger. Andra gången gifte han sig med Magdalena Karlsdotter Bonde. Hon var dotter till den svenske kungen och när kungen hade dött försökte Ivar och Magdalena bli svensk kung och drottning. Det lyckades inte så bra.

Magdalena blev tillfångatagen, inte bara en gång utan två gånger. Det finns ett fint porträtt av henne, målat efter att hon blivit frigiven. Du ser porträttet här intill. Magdalena ville framställa sig som en from och ädel kvinna. Hur har konstnären gjort för att visa det?

Varken vallgraven eller det stora stenhuset kunde förhindra att borgen brändes ännu en gång. Det hände alldeles i slutet av medeltiden, år 1525. Då var det uppror och inbördeskrig i Danmark. En del ville ha Kristian II som kung, andra inte. Lillö brändes ner, men byggdes upp igen.

Skåne blev svenskt år 1658. Den svenske kungen, Karl X, gav order om att Lillö borg skulle förstöras. Karl X ville vara säker på att inga danska trupper skulle kunna ta tillbaka borgen och hota staden Kristianstad. Först försökte de skjuta sönder stenhuset med kanoner, men murarna stod fast. Då kom svenskarna på att elda upp det stora stenhuset. De bar in stora mängder ved och torra pinnar i stenhuset och tände fyr. Stenarna i väggarna sprack av värmen. Sen kunde Lillö stenhus skjutas sönder. Sten, tegel och timmer användes till andra byggnader i trakten.

Magdalena Karlsdotter tillhörde släkten Bonde. På deras vapensköld finns en röd båt med fjädrar i för och akter, PD.

Det som blev kvar av borgen gömdes så småningom under jord, gräs, buskar och träd. Åren 1938–1944 grävdes ruinerna fram och vallgraven tömdes. Idag kan du se resterna efter det stora stenhusets bottenvåning och källare. För att inte ruinen ska förstöras av väder och vind har ett modernt plåt-tak byggts över den.

Kristianstads Vattenrike har gjort en animerad film av hur borgen kan ha sett ut i början av 1600-talet (efter medeltidens slut).

Du hittar filmen på Vattenrikets hemsida och på deras youtube-kanal. Filmen heter Lillö 1650-talet.

Lindholmen – en kung bland borgar

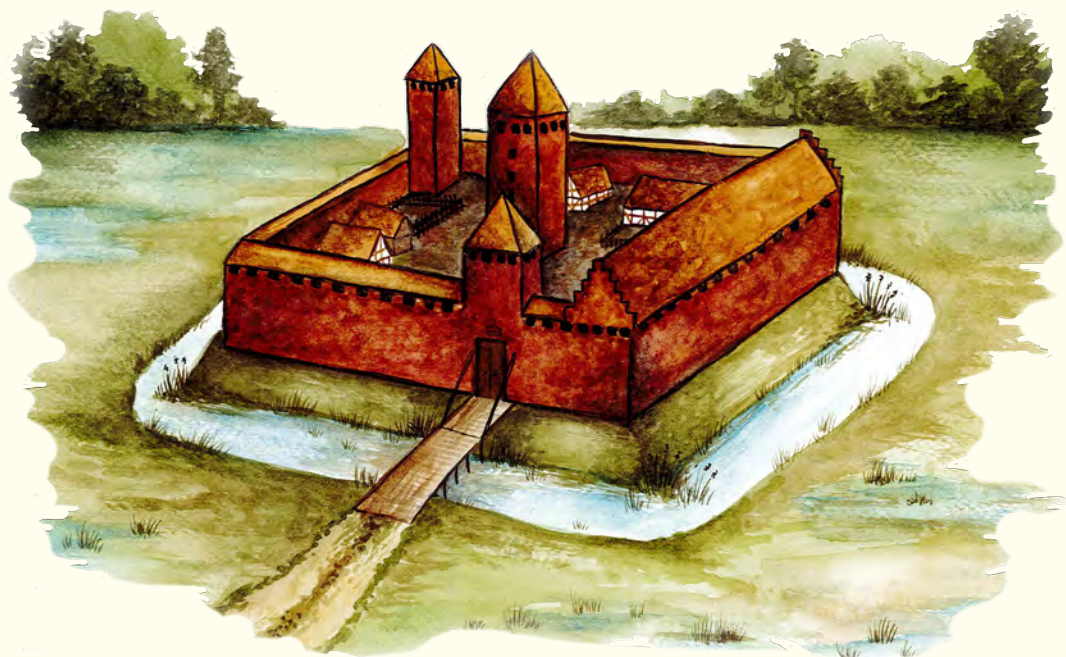

Illustration: Rebecca Olsson,
Regionmuseet Skåne.

Borgen Lindholmen ligger utanför Svedala i södra Skåne. Idag finns ingenting kvar av borgen annat än att du kan se vallgraven och borgkullen.

Lindholmen byggdes på 1300-talet som en kunglig borg. Den byggdes på en kulle omgiven av våtmarker. Kungen vid den här tiden hette Erik Menved och han behövde verkligen denna stora och säkra borg. Han var hotad, både av tyska grevar, av danska adelsmän och av bönderna i Skåne.

I trakterna runt omkring fanns flera andra borgar. De ägdes av olika danska adliga släkter. Genom att bygga Lindholmen just här ville kungen säga dem att ”jag har ögonen på er, jag är större och mäktigare än ni och har fler soldater, våga inte utmana mig!”

Lindholmen byggdes av tegel. Ringmuren var 3,5 meter tjock och sträckte sig 30x40 meter. Skulle den få plats på din skolgård?

Mitt på borggården fanns ett högt kärntorn och i ett hörn av ringmuren byggdes ytterligare ett torn. Det fanns naturligtvis ett ståtligt hus i borgen, med bekväma bostadsrum och en pampig festsal. Arkeologer har grävt i borgen och hittat färgat fönsterglas, något som bara fanns i väldigt rika och lyxiga hus på den här tiden.

Det fanns också andra hus i borgen. Arkeologerna hittade rester efter en bakugn i en bakstuga. I borgen har också funnits stall, smedja och andra verkstäder samt bostäder till soldater, tjänare och hantverkare.

Det hittades många tyska mynt i borgen, och det visar att den danske kungen hade mycket kontakter med Tyskland och med Hansastäderna. Många skrivare, rådgivare och fogdar var tyskar.

År 1369 försökte svenskarna ta Lindholmens borg. Svenske kungen, Albrekt av Mecklenburg, marscherade in i Skåne med 2 000 soldater. De tog borgen Kärnan i Helsingborg, och tågade sedan vidare ner till Lindholmen. Gång på gång försökte soldaterna storma Lindholmen, men de lyckades inte. I stället belägrade de borgen. Men försvararna var förberedda med mycket mat, dryck och annat nödvändigt. De höll ut. Efter ett år gav Albrekt av Mecklenburg upp och marscherade tillbaka till Sverige med sina soldater.

Men Albrekt av Mecklenburg kom så småningom in i borgen ändå. År 1389 blev han tillfångatagen av danska trupper, och fördes till Lindholmen. Danska drottning Margareta höll honom fånge i sex år. Under tiden avsattes han som kung i Sverige. Margareta var en väldigt skicklig politiker och duktig på att skaffa mäktiga vänner och förhandla. Hon släppte inte Albrekt förrän ett stort möte hållits på Lindholmen. Stormän, representanter från tyska städer, ärkebiskopar och biskopar från norra Europa samlades på Lindholmen för att diskutera politik. Det här var början till Kalmarunionen. Margareta blev drottning över hela Norden.

Vid mitten av 1500-talet hade Lindholmens borg blivit omodern. Den revs. Byggnadsmaterialet – tegel, sten och timmer – hämtades för att användas till andra byggen i trakten. Åren 1934 och 1935 gjordes de första arkeologiska undersökningarna av Lindholmen.

Drottning Margareta ligger begravd i Roskilde domkyrka. Hennes kista pryds av en stor staty i dyrbar alabaster. Nationalmuseet, Köpenhamn. PD.

Från marken kan det vara svårt att se Lindholmens borg, men från luften är vallgraven tydlig, och husgrunderna på borgsholmen kan anas under gräset. Foto: Jan Norrman, Riksantikvarieämbetet.

Beskrivning av trämodellerna

För att åskådliggöra borgens alla beståndsdelar har vi försett studielådan med modeller av trä. De kan kopplas till rollkortet (se sidan 31). Var bodde rollkortens barn? Var arbetade de? Modellerna kan användas till att bygga upp och illustrera en borg och dess kringliggande landskap. Klassen kan komplettera det hela med att måla eller bygga upp ett landskap och tillfoga egna modeller – fårhus, svinstia, hönshus, badstuga, fler gårdar, ringmur, porttorn, tegelugn, värdshus, kyrkogård, ett kloster i närheten, en stad med hamn osv. Endast tiden sätter gränser.

Kärntorn

Torn av olika slag utgjorde ofta en självklar del av en medeltida borg. Det fanns olika sorters torn, som porttorn, murtorn och kärntorn. Port- och murtorn användes först och främst till försvar. Ett torn som stod ut framför en ringmur gav exempelvis försvararna möjlighet att skjuta längs med muren med eldvapen och armborst.

Ett kärntorn var ofta placerat centralt och fristående i borgen eller i direkt anslutning till byggnader och ringmur. Kärntornet användes också till försvar, men fungerade dessutom som bostad och förråd. På Helsingborgs slott fanns det till och med ett kapell i kärntornet.

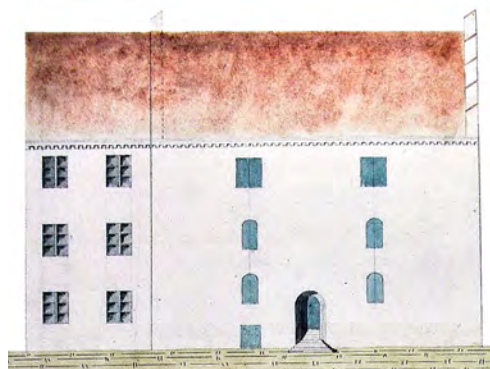

Helsingborgs slott under 1580-talet med ringmur och kärntorn. Kopparstick från Georg Braun och Franz Hogenbergs *Civitates orbis terrarum*, PD.

Tornen byggdes av sten eller tegel eller en kombination. Av försvarsmässiga skäl hade tornen sina ingångar högt upp på muren. De äldsta borgtornen av sten kom förmodligen redan under 1100-talet i Skåne. Kärnan i Helsingborg utgör ett exempel på ett medeltida kärntorn från 1300-talet.

Stenhus

Under slutet av medeltiden blev det populärt inom adeln att uppföra "fasta hus". De hade en rektangulär form, innehöll ofta flera våningar och var byggda av sten och tegel. Tanken med det fasta huset var att samla alla borgens olika funktioner i en byggnad. I huset fanns kök, förråd, försvar, festlokaler och bostadsrum. Under 1400-talet och under början av 1500-talet byggdes troligen över 150 fasta hus i Sverige och Danmark. Glimmingehus och Lillöhus är bra exempel på fasta hus av sten. En del forskare menar att de fasta husen var ett sätt för adeln att kringgå borgbyggnadsförbudet som rädde under perioden 1396–1483. Adeln kunde hävda att det inte var borgar de byggde utan bara bostadshus.

Bollerups fasta stenhus byggdes i slutet av 1400-talet. Teckning ur Nils Månsson Mandelgrens samling, Folklivsarkivet i Lund, PD.

Trämodellerna i studielådan. Foto: Katarina Lundmark, Regionmuseet Skåne.

Tegelhus

I borgen fanns vanligtvis ett större hus, ofta uppfört av tegel. Det brukar kallas för salsbyggnad eller palats och hade ofta flera våningar. Det kan ha haft fönsterglas och utvändiga trappor. Ett sådant här hus kunde ha en stor sal för möten och festligheter. Denna typ av hus har påträffats på Lindholmen och Helsingborgs slott.

Ladugård & stall

Till en medeltida borg hörde en jordbruksenhet, en så kallad ladugård. Studielådans "ladugård o stall" är enbart en byggnad, men begreppet

ladugård innebar under medeltiden flera hus som vedskjul, svinstia, fårhus, kvarn och smedja. Här bedrev borgens invånare jordbruksarbete och kreatursskötsel. Kunskapen om hur dessa ladugårdar kan ha sett ut i Skåne under medeltiden är nästan obefintlig. Få ladugårdar eller nästan inga alls har påträffats.

Byggnaderna var förmodligen uppförda av trä eller korsvirke och tak av halm. På ladugården arbetade stallsvennen, ryktaren (han som ryktade och tog hand om korna), mjölkdejan, mjölknaren och deras hjälpredor i form av drängar och pigor. På de stora riksborgarna leddes arbetet på ladugårdarna av en särskild ladugårdsfogde.

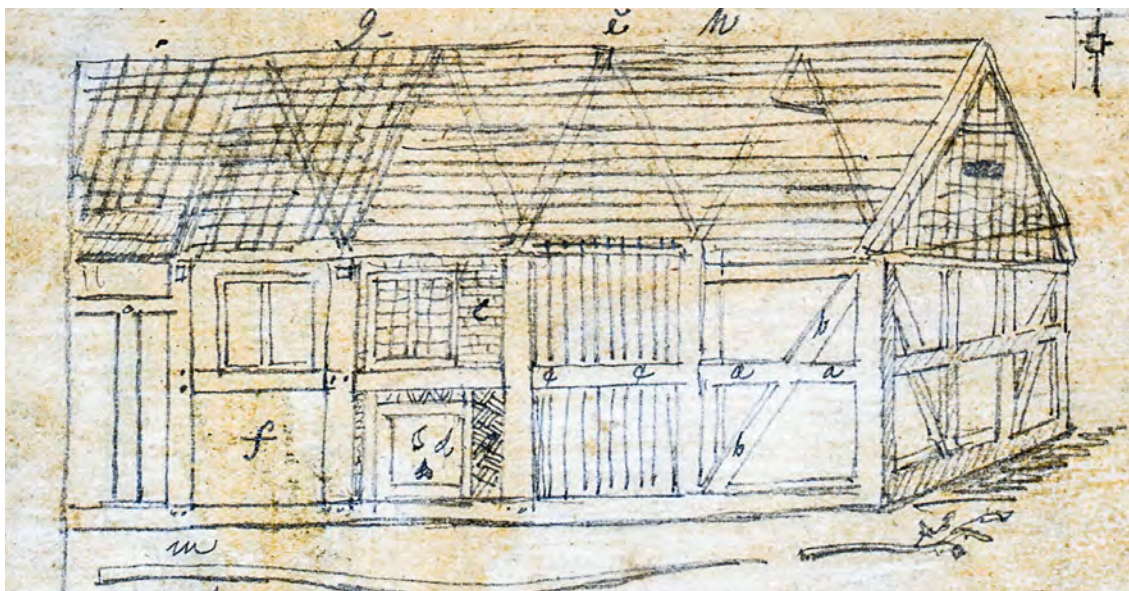
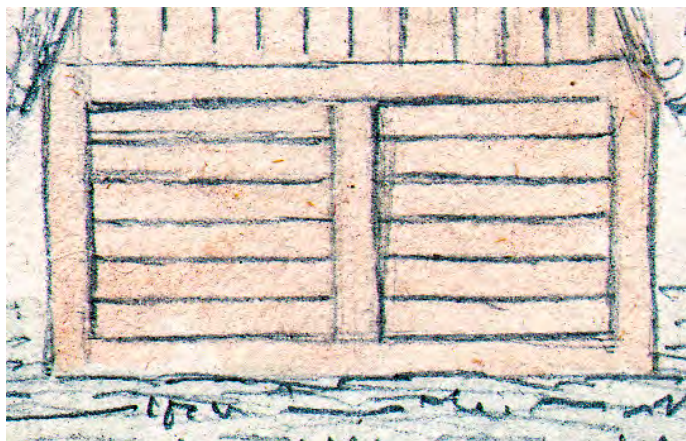
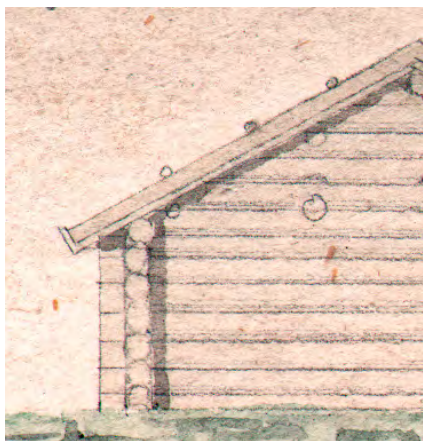
Hus (tre stycken)

I borgen eller i närliggande byar och gårdar fanns det gott om små, enklare hus av olika slag. De har varit tillverkade i knuttimring, skiftesverk eller korsvirke. Det var krogar, fiskebodar, badstugor, bryggghus, bakstugor, enkla bostadshus m.m.

Kvarn

Under förhistorisk tid malde folk sitt mjöl med enkla handkvarnar. Under medeltiden infördes

mekaniska kvarnar. En medeltida vattenkvarn bestod av vattenrännor, fördämningar och kvarnhus. Vattenkvarnar ingick ofta i adelns egendomar, sköttes av en mjölnare och utgjorde en del av ladugården. Kvarnarna användes till borgens husbehov, men kanske fanns det redan under medeltiden en mölleplikt, där bönderna malde sin säd mot en avgift. Även om arkeologer har undersökt flera medeltida kvarnplatser i Skåne, vet vi fortfarande ganska lite om hur kvarnbyggnaderna såg ut. Modellen har försetts med ett stort stående vattenhjul.

Överst till vänster: Detalj av ett knuttimrat hus. Huset är byggt av hela eller huggna stockar.

Överst till höger: Gavel i skiftesverk. Byggtekniken innebär att plank läggs ner i skåror i en ram av grövre stolpar.

Nederst: Korsvirket liknar skiftesverket, men ramarna fylls med en flätning av grenar som sedan kläs med lera, eller fylls med tegelsten. Teckningar ur Nils Månsson Mandelgrens samling, Folklivsarkivet i Lund. PD.

Smedja

Smedjan var en självklar del i en borg och utgjorde en del av borgens ladugård. På grund av brandrisken låg smedjan ofta på lite avstånd från övriga byggnader. I smedjan tillverkades knivar, fiskekrokar, eldstål, yxor, spik, hästskor, pilspetsar och kanske kunde smeden vid behov också laga och reparera trasiga rustningar och vapen. I studielådan ingår en rad föremål som en borgsmed kan ha tillverkat. Smedjorna kan ha varit byggda i trä eller korsvirke med brand-säkra tak av grästorv.

Kyrka

Under medeltiden var religionen viktig och kyrkan var en central plats för människorna. Det fanns gott om kyrkor på landsbygden och i städerna. De medeltida kyrkorna i Skåne bestod ofta av långhus, kor och absid och var byggda

i sten och tegel. De flesta av kyrkorna byggdes ursprungligen utan de höga torn som vi idag förknippar med kyrkor. Kyrkklockan kan då ha hängt i ett separat klocktorn av trä.

Studielådans kyrkmodell har försetts med ett brett och lågt torn i väster. I Skåne var det nämligen ganska vanligt med breda västtorn. Idag är dessa torn ofta inbyggda i långhusen eller ingår i senare uppbyggda torn. De breda västtornen sätts i samband med kyrkor som byggts och ägts av en adelsfamilj. Tornen har fungerat som privata kapell, ibland med en speciell läktare på andra våningen. Därifrån har ägarfamiljen kunnat delta i gudstjänsterna på upphöjt avstånd från övriga gudstjänstbesökare.

Förekomsten av adliga släktvapen, gravstenar och donationer i de medeltida kyrkorna visar att länken mellan adeln och kyrkorna var stark.

Hästveda kyrka. Torn, långhus, kor och absid är medeltida. Vapenhuset byggdes på 1800-talet.

Foto: Evelyn Thomasson, Regionmuseet Skåne.

Gård 1 – slättgård

Med inspiration från städerna började bönderna på de skånska slättbygderna att bygga sina gårdar i korsvirke. Byggnadstekniken krävde inte så mycket timmer. De skånska slätterna blev allt mer skoglösa under loppet av medeltiden och tillgången på stora träd för husbygge blev en bristvara.

Byggnaderna var oftast försedda med halmtak. Vanligt var att gårdarna bestod av två vinkelställda byggnader, men under senmedeltiden blev det allt vanligare med tre- eller fyrlängade gårdar. Till gården hörde ofta dessutom fler mindre hus, som fårhus, svinhus och förrådshus.

Gård 2 – skogsgård

Gård 2 består av två delar. Bostadshuset är ett så kallat sydgötiskt hus. Huset bestod av en låg uppvärmd bostad i mitten och ett eller två högre sidohus, som användes till förråd och sommarboende. De olika delarna var ofta byggda i varierande material och byggnadstekniker. I Skånes skogsbygder föredrogs knuttimring och skiftesverk. I de skånska skogsbygderna slog aldrig byggtekniken korsvirke igenom, helt enkelt för att det fanns gott om tillgång på timmer för husbygge.

De nord- och mellanskånska skogsgårdarna byggdes vanligtvis inte lika slutna som slättgårdarna. Studielådans skogsgård har en separat vinkelbyggd ekonomibyggnad, som kan tänkas innehålla stall till både kor och hästar, förvaring av hö m.m. Dessutom hörde fler mindre hus till gården, exempelvis fårhus, svinhus och förrådshus.

Ett sydgötiskt hus på en teckning från 1865. Den här typen av hus fanns redan under medeltiden. I den låga "stugan" i mitten fanns spis och bakugn. Nils Månsson Mandelgrens samling, Folklivsarkivet i Lund. PD.

Rollkortet

För att åskådliggöra borgens sociala aspekter har vi försett studielådan med rollkort för eleverna. Det finns 15 rollkort för flickor och 15 rollkort för pojkar. De är fördelade för att spegla det medeltida samhällets sociala struktur. Det finns alltså betydligt fler söner och döttrar till arbetare och bönder än söner och döttrar till adeln. Om ni är färre än 30 i klassen, plocka bort kort så att proportionerna mellan styrande och arbetande behålls.

Be eleverna att handskas försiktigt med korten så att de håller till alla klasser, läsåret ut, eller

skriv ut egna rollkort. De finns att ladda ner digitalt från Glimmingehus, Regionmuseets och AV Medias hemsidor.

Rollerna på korten kan direkt kopplas till modellerna, men du som lärare väljer naturligtvis om du vill göra den kopplingen, och hur mycket du vill använda korten. Möjlighet finns att arbeta med storyline, att låta eleverna skriva, rita, modellera och berätta om sina karaktärer. Det finns anknytningar mellan flera av rollerna, men det är inte något som är nödvändigt att uppmärksamma.

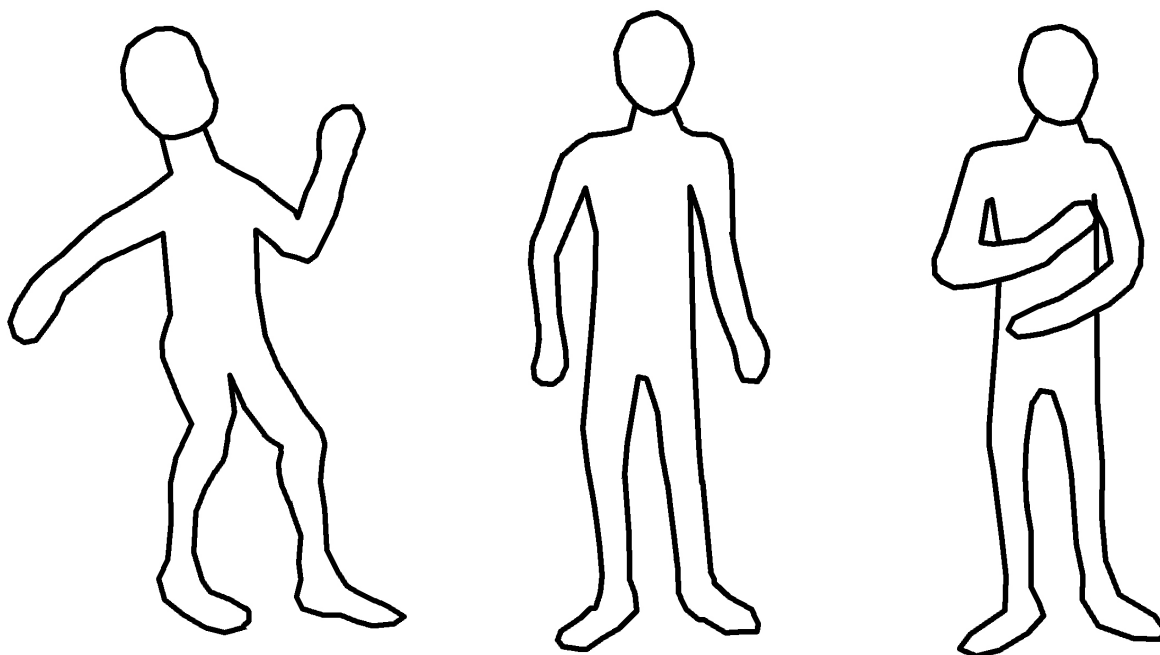

Ja- eller nej-frågor till rollkorten

Här följer några frågor som du som lärare kan ställa till eleverna med utgångspunkt från rollkorten. Gör gärna övningen med en "Ja-hörna" och en "Nej-hörna" för att tydligt illustrera rollernas olika eller lika förutsättningar. Ställ frågan och låt sedan eleverna gå till den hörna de anser passar deras roll. Fråga några av dem varför de valt just den hörnan. Diskutera frågan. Kanske vill några elever byta hörn?

Tanken är att frågorna ska ge ett underlag för diskussion och ytterligare en fördjupning kring hur vardagslivet kunde se ut för barn inom olika sociala grupper. Frågorna ger också möjlighet att reflektera över hur det ser ut i dag, i Sverige och andra länder, och att prata om FN:s deklaration om mänskliga rättigheter. Välj de frågor du vill diskutera i klassen. Hitta på egna frågor. Efter frågorna hittar du våra generella svar till dem.

1. Jag äter mig mätt varje dag.
2. Jag lär mig skriva och läsa.
3. Ibland får jag stryk.
4. Jag får själv bestämma vad jag vill göra när jag blir stor.
5. Jag bor hos mina föräldrar.
6. Jag har varit utomlands.
7. Jag har alltid rena kläder och behöver inte tvätta.
8. Jag kan gå och lägga mig när jag är trött.
9. Jag behöver arbeta för att bidra med försörjningen av min familj.
10. Jag kommer själv att få bestämma vem jag vill gifta mig med.
11. Jag arbetar tungt med kroppen.
12. Jag kan gå till doktorn om jag blir sjuk.
13. Jag kan spela ett instrument.
14. Jag kan minst ett annat språk.
15. Jag lär mig att räkna.
16. Jag är rädd för väsen i naturen.
17. Jag kommer att bestämma över andra människor när jag blir stor.
18. Jag kommer att göra samma arbete som min mor/far när jag blir stor.
19. Jag leker varje dag.
20. Jag går ofta i kyrkan.

Här är mallar att kopiera, och som eleverna sedan kan använda för att skapa bilder eller pappdockor av sina rollfigurer.

Generella svar till frågorna

1. Jag äter mig mätt varje dag

I normala fall kunde de flesta människorna äta sig mätta varje dag under medeltiden. Ibland blev det dock dåliga skördar vilket kunde leda till matbrist och i värsta fall svält. De som råkade mest illa ut var arbetare och tiggare som inte ägde egen jord eller andra tillgångar. Denna grupp kunde säkert råka ut för matbrist och undernäring även under andra perioder. Bristsjukdomar var nog inte helt ovanligt under medeltiden.

I det medeltida katolska samhället fastade man enskilda dagar eller under längre perioder. Ibland avhöll man sig från både mat och dryck, men oftast gick det ut på att man lät bli att äta köttmat. Vissa grupper i samhället kunde dock undantas från fastan, som exempelvis sjuka, svaga, gamla, tiggare, fattiga och barn.

2. Jag lär mig att skriva och läsa

Exakt hur många barn som fick lära sig att läsa och skriva under medeltiden är svårt att avgöra. I brist på allmänna skolor har det dock varit en ytterst liten andel av befolkningen. De få barn som ändå fick lära sig läsa och skriva fick göra detta på skolor i städerna, klosterskolor eller som blivande präster på katedralskolorna. Inom de rikaste samhällsgrupperna förekom också att man anlidade privatlärare för barnen. Till och med inom adeln var skriv- och läskunnigheten låg och därför anställdes ofta särskilda skrivare, som stod för det mesta av skrivandet på borgarna. Inom adeln var det först under renässansen som grundlig boklig bildning blev ett måste i en adlig uppfostran.

3. Ibland får jag stryk

Detta var vanligt förekommande och ingick i barnens uppfostran. Under medeltiden fanns det nämligen inget förbud mot aga inom familjen. Det var husfaderns skyldighet att upprätta ordningen i hushållet och i detta ingick fysisk aga. Detta gällde inte bara för barn, utan också för hustru och tjänstefolk. Orimlig hård och grym aga var dock inte tillåtet. Medeltidslagarna hade gränser för hur mycket fysiskt våld ett barn fick utsättas för.

4. Jag får själv bestämma vad jag vill göra när jag blir stor

Möjligheterna att själv bestämma över sin framtid var mycket begränsad. Detta gällde såväl rik som fattig, adel som bonde. Möjligheten att exempelvis få välja ett arbete som föräldrarna inte utförde var mycket liten. Det fanns dessutom få möjligheter att "byta bana", att bryta normer och göra "klassresor". Tänk på ordspråket "Skomakare, bliv vid din läst".

5. Jag bor hos mina föräldrar

Vårt ideal med en kärnfamilj boende tillsammans och med föräldrar som uppfostrar sina barn är, historiskt sett, en ganska ny företeelse. När barnen var riktigt unga bodde de visserligen hemma hos sina föräldrar, men så fort de blev lite äldre var det inte självklart att de fick stanna kvar hemma. Adel och rika borgare skickade iväg sina söner, men även döttrar, i syfte att uppfostras hos släktingar, skaffa kontakter och för att inte "klemas bort". Barnen var en väg för familjen och släkten att ta sig uppåt i samhället. Att försöka få sina döttrar och söner bra gifta eller på strategiska poster var ett sätt att skaffa släkten mer makt eller ekonomiska fördelar. För böndernas och arbetarnas barn väntade arbete utanför hemmet i tidiga år. De äldre barnen tog ofta tjänst som pigor och drängar i andra hushåll.

6. Jag har varit utomlands

De flesta människorna höll under medeltiden mest till i den trakt av Skåne där de var födda. De flesta var alltså sällan utomlands, men det fanns en hel del undantag. Adeln rörde sig exempelvis gärna över riksgränserna av politiska skäl, för att upprätthålla kontakter, och eftersom deras egendomar kunde ha stor geografisk spridning. Vid inköp och försäljning gjorde adeln och rika stadsinvånare ofta utlandsresor, framför allt till andra nordiska länder och norra Tyskland. Det förekom också att adeln gjorde studieresor ned på kontinenten och läste på universitet. Även hantverksfolk kunde ge sig iväg utomlands för att skaffa sig kunskap och

erfarenhet inom sitt yrke. Slutligen gjordes det också pilgrimsvandringar till kristna heliga platser ute i Europa. Åtskilliga pilgrimsmärken, som bevisade ett sådant besök, har påträffats i Skåne.

7. Jag har alltid rena kläder och behöver inte tvätta

Allmänt sett bar folk under medeltiden yllekläder och dessa tvättades mycket sällan. Borstning och vädring fick duga. Däremot tvättade man sina linnekläder, exempelvis huvuddukar, skjortor, broker och särkar. Hur ofta folk tvättade sitt linne känner vi inte till, men säkert var det inte ofta. Det gick ju åt tid, vatten och ved när man skulle tvätta. Ved var en dyrbar vara. Att ständigt gå runt med rena kläder var alltså en lyx på medeltiden och var endast möjligt för de allra rikaste. Inom de resursstarka hushållen kunde man för ändamålet anställa särskilda tvätterskor.

8. Jag kan gå och lägga mig när jag är trött

Svaret på denna fråga beror helt på sammanhanget. Om du var piga eller dräng på en bondgård eller i en adelsborg, kunde du sällan bestämma när du skulle gå att lägga dig. Under vissa kritiska stunder i arbetet, som exempelvis i samband med skörd eller i handhavandet av tamdjuren, så var det omöjligt att gå att lägga sig även om man var mycket trött. Inom adeln var upprätthållandet av kontakter viktigt, vilket innebar besök, fester och krav på att vara en god värd eller en trevlig gäst. Då kunde man inte dra sig undan när som helst.

9. Jag behöver arbeta för att bidra med försörjningen av min familj

Många barn under medeltiden fick hjälpa till med olika småsysslor i hemmet. Typiska småsysslor för de yngsta barnen kunde bestå av att passa småbarn, hjälpa till med matlagning, springa ärenden, plocka bär och hämta ved och vatten. Från sju-åtta års ålder fick barnen ta större ansvar och hjälpa till med olika arbetsuppgifter. Ofta innebar det att hjälpa till med djurskötseln på olika vis. Under åldern tolv till

femton år deltog barnen mer fullt ut i arbetet på gården och i hushållet och en pojke kunde i denna ålder exempelvis ta lärlingstjänst hos en hantverkare. Vad barnen fick arbeta och hjälpa till med styrdes till stor del av deras ålder, mognad och fysiska förmåga, inte så mycket om de var flickor eller pojkar. Det ovan beskrivna gällde dock inte adelns döttrar och söner. Deras sätt att arbeta var snarare att förkovra sig i färdigheter som kunde vara till nytta i vuxenlivet.

10. Jag kommer själv att få bestämma vem jag vill gifta mig med

Det var mycket ovanligt att någon helt själv fick bestämma vem den skulle gifta sig med. Det hela avgjordes till stora delar av föräldrarna och genom släktingarnas råd. Minst att säga till om detta hade en dotter. Det var fadern eller den närmaste manliga släktingen som avgjorde vem en dotter skulle få gifta sig med. Inom adeln var det politik, släktallianser och ekonomiska överväganden som avgjorde det hela. För "vanligt folk" var det mer föräldrarnas oro inför barnens framtida försörjning som styrde vem man skulle gifta sig med. För en dotter gällde det exempelvis att hitta en man som var mogen nog att skapa ett eget hushåll. För en son gällde det att hitta en kvinna som var kapabel att sköta ett hushåll och att föda barn. De som var mest fria i att själva välja sin fru eller man var säkert, liksom senare i tiden, de som stod längst ner på samhällsstegen, de som inte hade familjens heder eller ekonomi att ta hänsyn till.

11. Jag arbetar tungt med kroppen

De flesta människorna arbetade tungt med kroppen under medeltiden. Arbetet var betydligt mer fysiskt under denna tid än vad det är idag. Man gick mycket och bar tunga bördor, exempelvis i samband med vatten- och vedhämtning. Man arbetade också fysiskt med exempelvis jordbruk och textilarbete. Extra mycket arbete kunde det bli under årets skördeperioder. Det var nog endast de absolut rikaste som kunde slippa undan hårt kroppsarbete under medeltiden.

12. Jag kan gå till doktorn om jag blir sjuk.

Läkarvård i vår moderna bemärkelse existerade inte, men visst fanns det de som var mer kunniga i hur kroppen fungerade och hur vissa sjukdomar eller besvär kunde botas. I städerna fanns det exempelvis yrkesmässiga läkare och läkerskor under medeltiden. Klostren, med munkar och nunnor, stod också för sjukvårdskunnande. Regelbundna böner till olika helgon, gåvor till kyrkan och pilgrimsfärder var lika viktiga för att bli frisk som åderlåtning (att tappa blod), salvor och olika drycker tillredda på medicinalväxter. För den arbetande delen av befolkningen på landsbygden fanns möjlighet att besöka kloka gummor och gubbar. De blandade god kännedom om läkande örter med skrock, som att sjukdomar orsakades av älvor och vättar.

13. Jag kan spela ett instrument

Det här var faktiskt något som vem som helst kunde lära sig. Det fanns ett instrument för alla, från dyrbara stränginstrument till enklare flöjter tillverkade av färben. Många av de instrument som barnen tillverkade och lekte med var gjorda av olika typer av naturmaterial. Alla de fynd som arkeologerna gjort av exempelvis mungigor, bjällror, flöjter och visselpipor visar att musik- och ljudinstrument utgjorde en viktig del av vardagslivet på de skånska medeltidsborgarna. Allt från att barnen lekte med enklare musikinstrument till att spelmän anlätades för underhållning, sång och dans, i samband med gästbud och högtider. Till detta kan också läggas herdarnas musicerande och jakthornens klang under jakten.

14. Jag kan minst ett annat språk

De flesta har nog först och främst talat sitt modersmål, som i Skåne innebar fornskånska, en östdansk dialekt. Under medeltiden pågick det dock ett omfattande ekonomiskt, kulturellt och politiskt utbyte mellan Norden och norra Tyskland. Åtskilliga adelspersoner, köpmän och hantverkare invandrade till Norden. Därför får man tänka sig att även många nordbor kunde tala tyska eller i alla fall göra sig förstådda. I de skånska städerna förekom det säkert tvåspråkig-

het. För vissa personer kan man också lägga till språket latin. Latinet var under medeltiden kyrkans språk och var nödvändigt att kunna om man exempelvis skulle bli präst.

15. Jag lär mig att räkna

Man får väl räkna med att barn fick lära sig någon mycket enkel baskunskap i räkning av sina föräldrar. Annars var det nog ytterst få som fick lära sig att räkna under medeltiden. Någon mer avancerad matematik fick bara de lära sig som hade möjlighet att gå i skola. Vissa yrkesgrupper hade under medeltiden extra mycket behov av att kunna räkna, exempelvis byggmästare, fogdar och köpmän. Inom kyrkan hade man också behov av att hålla koll på den kyrkliga tidsräkningen. Under medeltiden användes först och främst de romerska siffrorna, men även arabiska siffror förekom. Under medeltiden tog man hjälp av särskilda räknebräden och räknepenningar och vid mer avancerade beräkningar anlätades en speciell räknemästare.

16. Jag är rädd för väsen i naturen

Det har alltid funnits folktro kring övernaturliga väsen och medeltiden är inget undantag. Väsen trodde man sig kunna uppleva på många olika platser. Det kunde vara hemma på gården, men också ute i skogen, på ängar och vid sjöar, bäckar och hav. Exakt vilka väsen som man trodde på under medeltiden är svårt att avgöra och har dessutom varierat lokalt och över tid. I de fåtaliga skrifter och bildkällor från Norden som berör folktro, omtalas dock exempelvis troll, maror, älvor, bäckahästen, havsmän och näcken.

17. Jag kommer att bestämma över andra människor när jag blir stor

Detta var framför allt aktuellt om man tillhörde en adelsfamilj eller om man gick i skola för att bli präst. I dessa fall kunde det röra sig om ganska många människor som man skulle komma att bestämma över. Att bestämma över andra, fast i en betydligt mindre skala, var också aktuellt bland bönderna. Bondhustrun och bonden bestämde exempelvis över pigor och drängar som de hade anställda i sitt hushåll. Allmänt sett kan man också säga att pojkar i vuxen ålder skulle få bestämma betydligt mer än vad flickorna fick göra. Männen hade ju större makt än kvinnorna under medeltiden. Exempelvis behövde en ogift kvinna tillstånd av sin far eller närmaste manliga släkting för att gifta sig. Dessutom var mannen förmyndare för en gift kvinna.

18. Jag kommer att göra samma arbete som min mor/far när jag blir stor

De flesta gick i sina föräldrars fotspår och för majoriteten i Skåne innebar detta att man kom att arbeta med jordbruk och andra sysslor inom bondehushållet. Inom adeln förväntades barnen som vuxna att förvalta släktens gods, delta i den politiska makten eller göra karriär inom den kyrkliga världen. Likaså gick yrken i arv, skomakarnas söner blev skomakare, vagnmakarnas söner blev vagnmakare. Bondens dotter blev fru på en bondgård och skräddardottern blev fru i ett hantverkshus.

19. Jag leker varje dag

De flesta barn under medeltiden har förmodligen på något sätt lekt varje dag. Hur mycket och vad de lekte berodde på åldern och vilken samhällsgrupp de tillhörde. För barn upp till sju års ålder har dock lek dominerat vardagen. Leksakerna under medeltiden kunde bestå av exempelvis dockor, träsvärd, bollar, barkbåtar, spelkolor, käpphästar och tillverkades ofta av naturmaterial. Barnen lekte inomhus eller utomhus på gårdsplanen, vägar, ängar och skogar. Mer farliga miljöer som brunnar, bäckar, kvarndammar, höga höjder och hustak har säkerligen också lockat till lek. Exakt vad och hur barnen lekte under medeltiden är inte helt enkelt att avgöra, men säkerligen spring- och hopplekar, gömlekar, dans, brottning, klättring, rollspel, tafatt och olika typer av spel och idrotter. Då, liksom nu, har leken ofta efterliknat de vuxnas aktiviteter.

20. Jag går ofta i kyrkan

Eftersom alla var kristna och troende i det medeltida Skåne, gick alla regelbundet till kyrkan. Kyrkan utgjorde en central plats i livet, både för vuxna och barn. Kyrkan besöktes i samband med gudstjänster och vid enskild andakt. Mässan på söndagen var obligatorisk. Till detta kan också läggas alla besök i kyrkan som gjordes vid olika högtidligheter, så som dop, konfirmation, vigslar och begravningar.

Beskrivning av föremål och repliker

Bältessölja

Kopia av en bronssölja efter medeltida fynd. Söljor användes som spänne till bälte och andra typer av remmar. Söljorna ändrade utseende efter mode och smak och just denna typ var vanlig under 1200- och 1300-talet.

Djurben

Djurbenen kommer från arkeologiska utgrävningar. När man gör arkeologiska utgrävningar av medeltida borgar hittar man ofta djurben. Det rör sig om ben från häst, nötkreatur, får, get, svin, hund, katt, tamhöns, tamgås, sill och torsk. Djurbenen utgör ofta matrester och kan visa vilka djur som ingick i kosten. Djurbenen kan också vara avfall från olika typer av hantverk. Under medeltiden tillverkades exempelvis kammar, nålar och tärningar av ben. Bland djurbenen från medeltidsborgarna ingår det ofta också vilda djur som jagats. Det kan vara ben från vildsvin, kronhjort, rådjur, skogshare och olika fåglar. Ibland hittar man också ben efter vilda djur som trivs i människans närhet. Ben från svarträttan är ett bra exempel på detta.

Docka

En enkel trädocka, inspirerad av fynd från det medeltida Helgeandsholmen i Stockholm. Naturligtvis hade barn leksaker även under medeltiden, men få av dem har bevarats. Dockor av trä och tyg har ruttnat bort, liksom snidade trähästar, leksaksdjur av kottar, bollar av läder och mycket annat.

Eldstål

Kopia av ett eldstål efter medeltida fynd. Under medeltiden gjorde man ofta upp eld med hjälp av eldstål, flinta och fnöske. Man slog stålet uppiifrån och ned mot en vass kant på flintan. Samtidigt höll man en bit fnöske kant i kant med flintan. Gnistorna som bildades fick fnösket att glöda. Det glödande fnösket stoppades sedan i en boll av torrt gräs. Smeden tillverkade eldstålet, flintan hittade man på åkern och fnösket fick man från en svamp som kallas för fnösk-ticka.

Fjäderpenna

Fjäderpenna av svanfjäder med inspiration efter medeltida förlagor. Under medeltiden var det ovanligt att folk kunde läsa och skriva.

På borgarna fanns det därför särskilda skrivare som stod för det mesta av skrivandet. Skrivaren skrev med fjäderpenna och bläck på pergament, en sorts skinn. Under slutet av medeltiden blev det allt vanligare att man skrev på papper. Pappret tillverkades av lump, alltså textilrester.

Både papper och fjäderpennor är material som lätt förstörs. Dokument av olika slag (brev, testamenten, köpehandlingar) har dock bevarats i en hel del arkiv, men medeltida fjäderpennor finns det inte några fynd av. Däremot finns det många medeltida bilder på skrivare med fjäderpenna i handen.

Isbrodd

Kopia av isbrodd av järn efter medeltida fynd. Isbroddarna snörades fast under skorna för att man säkert skulle kunna förflytta sig över is och snö. Medeltidsborgarna omgavs ofta av vatten som frös till is under vintrarna.

Keramik

Keramik är ett av de vanligaste fynden som man gör vid en arkeologisk utgrävning av en borg.

Keramiken förändrade både form, färg, glasyr och

mönster under medeltiden och skärvornas utseende kan därför hjälpa till att datera borgen. De kan också berätta om hur hushållskärlen såg ut och om långväga handel. Arkeologerna hittar ofta skärvor från keramik som tillverkats i Tyskland eller i Nederländerna.

Ljushållare

Kopia av ljushållare av järn. På kvällen när det blev mörkt kunde man trycka in ljushållare i väggarnas springor. I ljushållarens holk satte man ett ljus. Vardagsljusen

tillverkades av talg, en sorts fett som man kunde få från fåren eller nötboskapen. De här ljusen luktade en del och de sotade ner väggar och tak. Bättre och finare ljus tillverkades av vax från honungsbin.

Metkrok

Kopia av en fiskekrok av järn efter medeltida fynd. Denna typ av fiskekrok kan användas till torskfiske. Fisk utgjorde en viktig del i kosten under medeltiden. Många

dagar under året var fastedagar, då kyrkan krävde att folk skulle fasta. Då fick man inte äta kött, men fisk gick bra.

Nyckel

Kopia av en järnnyckel efter medeltida fynd. Nycklar användes till att låsa skrin, kistor och dörrar. Under medeltiden

förvarade man gärna sina värdesaker i kistor som kunde låsas. Här kunde man låsa in pengar, kläder, kryddor, smycken, vapen, böcker och andra värdefulla saker.

Penningpung

En enkel penningpung av skinn, som användes för att förvara småsaker i, sin kniv, en kam, kanske pengar.

Under medeltiden hade kläderna inga fickor. Istället gick man omkring med pungar eller väskor hängande i sitt bälte. Pungar och väskor var oftast tillverkade av skinn, men kunde också vara gjorda av tyg. Ibland var de också dekorerade med tofsar, broderi och metallbeslag.

Eftersom läder är ett material som slits upp, bryts ner och ruttnar bort, finns det inte mycket bevarat av påsar, skor och annat som gjordes i läder.

Sisare

Kopia av sisare efter medeltida fynd. Sisaren användes till att klippa skinn,

tyg och trådar. I större storlek kunde den också användas till att klippa får med, en så kallad ullsax.

Slända

Slända tillverkad efter medeltida förlagor.

Sländan används till att spinna tråd av exempelvis lin eller ull. Sländan består

av en ten av trä och en sländtrissa, som kan vara gjord av trä, keramik, metall eller annat material. De färdigspunna trådarna används sedan för att väva tyg, fläta band eller att brodera med.

Spelkulor

Nyttillverkade kulor av bränd lera. Medeltida bilder och arkeologiska fynd visar att barnen gärna spelade kula under

medeltiden. Barnen använde förmodligen först och främst kulor av lera som de själv hade tillverkat. Adels barn spelade kanske med glaskulor.

Spets till armborstpil

Kopia av armborstpilspets av järn efter medeltida fynd. Under medeltiden blev armborstet det vanligaste skjutvapnet i Danmark. Tidigare hade man haft pilbågar. En pilbåge laddas snabbare. Det går alltså att skjuta fler pilar per minut med pilbågen, men ett kraftigt armborst går att spänna mer och ger mer fart och kraft åt skottet.

Armborstet användes både i strid och jakt. En armborstpil bestod av spets, skaft och styrfjädrar. Just den här spetsen är utformad för strid, med syfte att kunna tränga igenom olika typer av rustning.

Sporre

Kopia av en järnsporre. Sporrarna fästes på ryttarens skor (hälen) och användes för att styra och påverka hästen. Just den här typen var vanlig under den äldre medeltiden och kallas för piksporre.

Svepaskar

Det fanns naturligtvis mycket föremål, verktyg och redskap av trä i det medeltida samhället. Det är bara det att trä bryts ner, ruttnar, förmultnar, brinner upp. Det finns alltså inte mycket träföremål kvar. Svepaskarna i lådan är exempel på en typ av förvaringslåda av trä, som varit vanlig från förhistorisk tid till in på 1900-talet.

Vaxljus

Ljus av bivax. Vid högtidliga och festliga tillfällen tände man vaxljus i takkronor och ljusstakar. I kyrkorna användes enbart vaxljus. Vaxet till ljusen kommer från honungsbiet.

Tygprover

Tygproverna i borglådan har valts för att ge eleverna en känsla för de kläder som människorna bar, och för att ge ett underlag för samtal kring sociala skillnaderna i det medeltida samhället. Vem hade möjlighet att klä sig i siden? Vem fick nöja sig med grovt ylle och oblekt linne?

Fynd av kläder från medeltiden är väldigt få. De bästa exemplen är Bockstensmannens dräkt, drottning Margaretas kjortel och de bevarade kläderna från Herjolfsnes på Grönland.

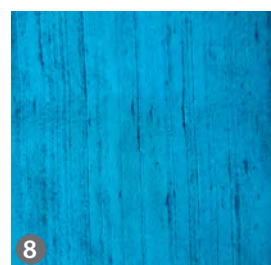
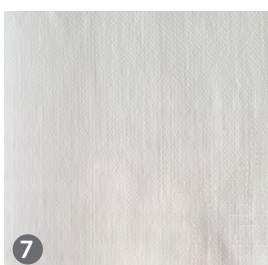
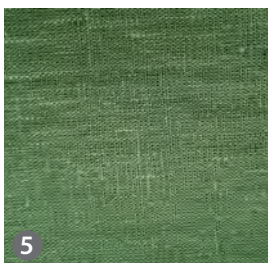
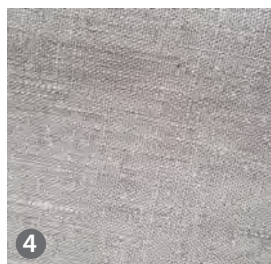
Medeltida kjortel av ylletyg från Herjolfsnes på Grönland.
Foto: John Lee, Nationalmuseet, Köpenhamn, CC BY-SA.

Kyrkomålning från Rinkaby kyrka i Skåne. Mor i huset sitter och spinner medan de två pojkarna vaggas i lillasyster eller lillebror i vaggan. Pojkarna är klädda i korta kjortlar och hosor. Mor har en lång klänning, möjligen tvådelad. Naturligtvis har hon, som en ärbär och hederlig fru, täckt sitt hår med ett dok. Kalkmålning i Rinkaby kyrka.
Foto Evelyn Thomasson, Regionmuseet Skåne.

Tygproverna i lådan är i ull, lin och siden. Till detta kan läggas att även päls, skinn, hampa, humle och nässlor användes. Garn och tyger färgades med växtfärger. Röda och blå tyger var exklusiva och importerades oftast färdigfärgade. Skinn färgades med växt- eller mineralfärger (koppar och rödockra).

1. **Kraftigt, grått vadmal** användes till ytterplagg och andra varma och tåliga plagg.
2. **Fint grått ylle** användes i kjortlar, klänningar, brokor, mantlar m.m. Enkelt folk fick nöja sig med ofärgat ljust, grått eller mörkt ylletyg. De rika kunde få kläder uppsydda i färgat ylle. Ju tunnare och finare ylle desto dyrare.
3. **Fint blått ylle.** Se text till nr 2.
4. **Oblekt linne.** Lin var ett vanligt material till underkläder som skjortor och särkar. Ju rikare person desto tunnare linne och vitare linne. Det förekom även färgat linne.
5. **Grönt linne.** Se text till nr 4.
6. **Rutigt vitt linne.** Allt tyg användes inte för att sy kläder. Ett sådant här rutigt tyg kan ha använts som duk i de välbeställda hemmen.
7. **Tunt vitt linne.** Det finaste linet användes till underkläder, särkar och skjortor, men även till de gifta kvinnornas dok (huvudbonader – gifta kvinnor fick inte visa sitt hår). Det här var dock inget material som de fattiga hade råd med.
8. **Turkos siden.** Siden var något som enbart adeln och välbeställda handelsfamiljer och hantverkare kunde ståta med. Ju mer siden desto förnämre bärare. Var det dessutom broderat med pärlor var det verklig lyx. Sidentyg tillverkades inte i Skandinavien utan var importerat.
9. **Brokad i rött och guld.** Brokad är egentligen ett tyg som är mönstervävt på en enfärgad botten av siden. Brokaden här i studielådan är en "fuskbrokad" av bomull och polyester, men tänk siden och guldtråd! Även den här typen av tyg importerades.

Fyra borgar – tryckta vepor

I studielådan ligger fyra vepor, som kan hängas upp i klassrummet. De visar och berättar om fyra olika skånska borgar. Veporna är tänkta att användas som underlag och redovisningsmaterial i grupparbeten. Varje grupp fördjupar sig i en borg, skriver om den och redovisar för klasskamraterna. Elevernas fördjupningstexter finns separat i studielådan. De finns även att ladda ner digitalt från Glimmingehus hemsida, Regionmuseets hemsida och från.

Glimmingehus

Skrytbygget på Österlen

Äret var 1499.
På den bördiga skånska slätten
ville en adelsfamilj visa sin makt.
Där lät riddaren Jens Holgersen Ulftand,
och hans hustru Margareta Arvidsdotter Trolle,
bygga en borg.

Det skulle bli en uppvisning
i lyx och rikedom,
ett maktigt stenhus
med en stor festsal
och ett system av kanaler
från ugnarna i köket
för att värma upp huset.

Runt borgen grävdes en vallgrav
och inne i stenhuset byggdes fällor.
På så sätt kunde både herrefolk och tjänare
känna sig trygga om trakterns bönder gjorde uppror.

Idag är Glimmingehus ett stort utflyktsmål.
Minst 50 000 personer, från hela världen,
besöker borgen varje år.

Kärnan

Riksborgen vid Öresund

Läget är perfekt!
Här är Öresund som smalast,
och utskäret sträcker sig flera mil.
På 1300-talet lät kung Erik Menved
förstärka sin riksborg
med ett stort kärtorn.

I borgen bodde han Island,
när han reste genom sitt rike.
Här bodde också vaktmästare,
tjänare och hantverkare.
Kärnan byggdes stark och ståtlig
av det moderna materialet tegel.

Från borgen hade Danmark
full kontroll över Öresund
och krävde tull
av de som passerade.
Hantverksmän
var tvungna att betala
för att komma förbi
med sina skepp.

Idag finns bara kärtornets kvar, Kärnan,
och det är öppet för besök.
Utsikten från tornets topp är fantastisk.

Lillö

Adelsmakt vid vattenväg

På en liten ö mitt i Helge å
valde adelsfamiljen Thott
att bygga sin nya borg.
Än var en viktig vattenväg
för både handelskaror och varor.
Självklart skulle borgen ligga just här.

En av borgens ägare
hette kvar Axelsson Thott.
Han var en av de mäktigaste
människorna i Danmark
men år 1467 blev han osams
med kungen, Kristian I.
Som straff gav Kristian I order
om att Lillö skulle förstöras.
Men borgen var viktig för kvar,
och han lät bygga upp den igen.

Lillö revs till slut av svenskar år 1658.
Av det stora stenhuset finns idag
bara kvar en låg ruin
med ett modernt tak av plåt.
Du kan låna en myckel på Naturum
om du är nyfiken och vill komma in.

Lindholmen

En kung bland borgar

I början av 1300-talet
lät kungen Erik Menved
bygga en borg invid Sege å.
I trakten bodde redan
flera mäktiga adelsfamiljer.
Med sin nya borg ville kungen visa
att det var han, och ingen annan,
som hade makten i Danmark.

Under medeltiden var Lindholmen
en av kungens viktigaste platser.
Här fängslade drottning Margareta
sin fienis, Albrekt av Mecklenburg,
och här hölls de första
förhandlingarna
som ledde fram till Kalmarunionen.

Lindholmen revs på 1500-talet.
Idag är den stora riksborgen
en grön kulle i en hage
där bondens djur betar gräs.

Ordlista

Vi har gjort en ordlista med ord som förekommer på rollkortet, i elevernas fördjupningstexter och på veporna. Ordlistan ligger separat i studielådan.

Abbedissa En kvinna som leder ett nunnekloster.

Arv Pengar eller saker som man får överta efter någon som dött.

Avsätta Avskeda en person.

Baltikum Område vid Östersjökusten, idag länderna Estland, Lettland och Litauen.

Belägra, belägring Att omringa en fiendes stad eller borg, så att ingen kommer in eller ut. Genom att staden eller borgen på så sätt blir isolerad, och mat eller annat som behövs inte kan komma dit, är tanken att de som finns i staden eller borgen ska ge upp.

Beslag En prydnad eller förstärkning gjord av metall eller annat material.

Besvärjelse En trollformel.

Betsel Remmarna som hästen har kring huvudet och metallstängen (bettet) i munnen. För att kunna styra hästen. Ett annat ord för betsel är träns.

Betydelsefull Viktig eller mäktig.

Biskop En präst som är ledare inom kyrkan, har en domkyrka.

Borgfogde En person som ansvarar för och sköter om en borg åt dess ägare.

Borgkulle En höjd där det tidigare legat en borg.

Brodera Att sy dekorationer, t.ex. blommor, på kläder eller andra tyger.

Bäckahäst I folketro ett väsen som kan förvandla sig till olika varelser. Som en häst kan den lura människor att rida på den ner i vattnet och drunkna.

Dendrokronologi "Årsringsdatering": en dateringsmetod där man mäter åldern, på till exempel gamla hus, med hjälp av träets årsringar.

Dukesven Ungefär detsamma som en servitör.

Fogde En person som ansvar för och sköter om ett landområde, en gård eller en borg åt dess ägare.

From Person som är religiös på ett allvarligt och stillsamt sätt.

Dräng En oftast ogift man som gör tungt arbete på en gård han inte äger.

Fosterdotter En flicka som växer upp hos andra vuxna än sina föräldrar.

Fosterson En pojke som växer upp hos andra vuxna än sina föräldrar.

Föra sin talan Att själv berätta vad man vill, istället för att någon annan gör det.

Gesäll En yrkesutbildad hantverkare som ännu inte blivit mästare.

Giftermål Bröllop, att gifta sig.

Goenisse Ett väsen i folketro, en gårdstomte som kan hjälpa de som äger gården om de är snälla mot honom.

Gården Stängsel.

Gödsel Spillning, bajs från djur, som används för att ge näring och växtkraft till de växter man odlar.

Hantverkare En person som har till yrke att arbeta med ett hantverk, exempelvis snickare och murare.

Harpa Ett instrument med strängar spända över en ram.

Hemgift Pengar, mark och lakan, kläder och annat som behövs i ett hem. Kvinna får med sig hemgift från sina föräldrar när hon gifter sig.

Herreman En fin man som ofta tillhör adeln och äger en borg eller stor gård.

Hertig En adelsman med hög rang. Även män från kungliga familjer kunde få titeln hertig.

Högfärdig Snobbig, skrytig, arrogant.

Inbördeskrig Krig mellan olika grupper inom ett och samma land.

Inflytelserik Någon som har mycket inflytande, makt.

Kammarjungfru En kvinna som är tjänare åt en fin dam och hjälper henne i vardagen, t.ex. med att klä på sig.

Kammersven En man som är tjänare åt en fin herre och hjälper honom i vardagen, t.ex. med att klä på sig.

Kapa skepp Ta någon annans skepp med våld, sjöröveri.

Kapell En liten byggnad eller ett rum i en större byggnad, t.ex. en borg, där man kan be eller hålla gudstjänst.

Keramik Exempelvis kannor, grytor och fat av bränd lera.

Kloster Ett antal byggnader där munkar (män) eller nunnor (kvinnor) bor och samlas för att tjäna Gud. Dagarna i klostret är schemalagda och munkarna eller nunnorna ber mycket, följer speciella regler, funderar över Gud, världen och arbetar flitigt.

Kronan Ordet kan användas i betydelsen "staten" eller "kungamakten".

Kvarn En byggnad där spannmål, som korn eller råg, mals till mjöl.

Kålhage En liten köksträdgård där man odlar grönsaker, ex. kål, till den egna familjen.

Kärna smör Att göra smör av grädde. Man kan använda en smörkärna.

Kärntorn Ett centralt försvars- och bostadstorn i en medeltida borg.

Köksa En kvinna som har till yrke att laga mat och ska hjälpa kokerskan.

Latin Ett språk som talades i antikens Rom och sedan blev kyrkans språk och det vanligaste språket att skriva på under medeltiden.

Legosoldat En krigare som värvas till kriget för betalning. Legosoldaten hade som yrke att vara soldat, till skillnad från så kallade bondesoldater som egentligen arbetade med något annat (bönder, drängar, hantverkare) och bara tillfälligt var soldater.

Lertäkt En plats där lera grävs upp för att användas vid tillverkning av bl.a. tegel.

Läkekunnig Någon som kan mycket om att bota människor från sjukdomar.

Länsman En person som var chef och styrde över ett län (större område) och tillhörande slott.

Lärling Någon som lär sig att bli hantverkare.

Make En gift man.

Mantelmur En mur som på nära avstånd går runt ett borgtorn.

Mjolkdeja En kvinna som har ansvar för och leder arbetet med mjölken i ladugård och mejeri.

Munk En man som bor i ett kloster och har avlagt klosterlöften, t.ex. att leva i fattighet, att hjälpa andra, att aldrig gifta sig.

Mästare Någon som är expert. I gamla tider användes ordet som titel på en skicklig hantverkare som hade en egen verkstad.

Novis Någon som är antagen på prov i ett kloster men som inte har avlagt klosterlöften än, alltså inte blivit nunna eller munk.

Nunna En kvinna som bor i ett kloster och har avlagt klosterlöften, t.ex. att leva i fattighet, att hjälpa andra och att aldrig gifta sig.

Piga En tjänsteflicka som gör tyngre arbete, oftast på en lantgård, men även andra platser.

Prästseminariet En sorts skola för dem som utbildas till präster.

Renovera Återställa eller bygga om en byggnad.

Retorik Konsten att tala väl.

Riddare Titel och benämning på en man som tillhörde adeln, en rik samhällsgrupp under medeltiden. När kungen kallade var riddaren skyldig att ge sig ut i strid med rustning, vapen och häst.

Riksborg Borgar som tillhörde kungariket och som kunde fungera som bostad för kungen och drottningen.

Riksråd En rådgivare till kungen.

Ringmur En skyddande mur som går runt en stad eller en borg.

Skinna En person som arbetar med att bereda skinn, att ta hand om skinn.

Skrivare Någon som har till yrke att skriva, t.ex. register, bokföring, skriva av böcker eller skriva brev åt någon annan.

Skräddare En man som arbetar med att sy kläder.

Skulptur Konstnärligt tillverkad figur, av exempelvis sten.

Skörd Frukter, grönsaker och spannmål som man samlar in när de har blivit mogna.

Smed En hantverkare som arbetar med att forma metall till olika föremål.

St Olof Det första nordiska helgonet. En norsk kung som blev ett mycket populärt helgon att be till under medeltiden.

Spinna Att tvinna ull för att skapa tråd eller garn. Man kan tvinna ullen med en slända eller en spinnrock.

Stallsven En man som arbetar i stall, framför allt med att sköta och mata hästarna.

Stiggläder Remmarna som fäster stigbyglarna, en sorts fotstöd, vid sadeln.

Syna Att granska, titta mycket noggrant.

Säd Ett ord för alla de olika sädeslagen: vete, råg, havre och korn.

Särk En tunn klänning närmast kroppen.

Sömmerska En kvinna som har till yrke att sy.

Takbjälke Trästock i taket på ett hus.

Tegelugn Ugn där lera bränns till tegel.

Timmer Träd som huggits till stockar för att användas vid bygge av hus, broar m.m.

Trona Ha en upphöjd placering.

Träns Remmar kring hästens huvud. I tränsen fäster man brett (metallstången i hästen mun) och tyglarna som styr hästen. Ett annat ord för träns är betsel.

Vallgrav Ett brett dike i marken som omger en borg, ofta fylld med vatten.

Vräka Att tvinga någon att flytta från sitt hem.

Våtmark Mark som är våt och sumpig.

Vätte I folktro ett övernaturligt väsen som bodde i underjorden.

Väva Att tillverka tyg av garn.

Ysta ost Att tillverka ost av mjölk.

Årsringar Ett mönster som bildas när ett träd växer, en ring per år.

Ädel Högtstående och dyrbar.

Änka En kvinna vars man har dött.

Öresund Sundet mellan Skåne och Danmark.

Örfil Ett slag mot kind eller öra som görs med öppen hand.

Bok

I studielådan ligger ett exemplar av Anders Ödman's bok *Borgar i Skåne – guide till historiska platser*.

Mer om medeltiden och medeltida borgar

Litteratur

- Björklund, E. 1998. *Malmöhus. En vandring genom slottet och dess historia.*
- Carelli, P. 2003. *Krapperup och det feodala landskapet.*
- Eriksson, T / Drake, K / Carelli, P. 2007. *Kärnan och borgen: Helsingborgs slott medeltida byggnadshistoria.*
- Juhlin Alftberg, J., Lilja, H., Helgesson, B., Wallin J. 2012. *Borgen i Åhus – ett medeltida maktcentrum.*
- Mogren, M., Wienberg, J. 1995. *Lindholmen – medeltida riksborg i Skåne.*
- Nilsson, S Å. 1999. *Glimmingehus 500 år.*
- Ödman, A. 2022. *Borgar i Skåne – guide till historiska platser.*

Litteratur om barns levnadsvillkor under medeltiden

- Österberg, E. 2016. *De små då, Perspektiv på barn i historien.*
- Myrdal, J. & Bäärnhielm, G. 1994. *Kvinnor, barn och fester i medeltida mirakelberättelser.*

Korta filmer

Glimmingehus

[En introduktion till Glimmingehus!](#)

[Avträden och badstugor - Om hygien under medeltiden.](#)

[Mat, lön och arbete – om levnadsvillkor för vanligt folk.](#)

[Kanoner och kokande olja - Försvaret på Glimmingehus](#)

Lillö

[Lillö 1650-talet](#)

Skeingeborg

[På varje plats - den medeltida borgen](#)

Länkar

Textilier

Bockstensmannen <https://museumhalland.se/bockstensmannen/>

Margaretas kjortel <https://www.humanistportalen.se/artiklar/textilvetenskap/>

Herjolsnes, Grönland <https://samlinger.natmus.dk/assetbrowse?keyword=nordbodragt>